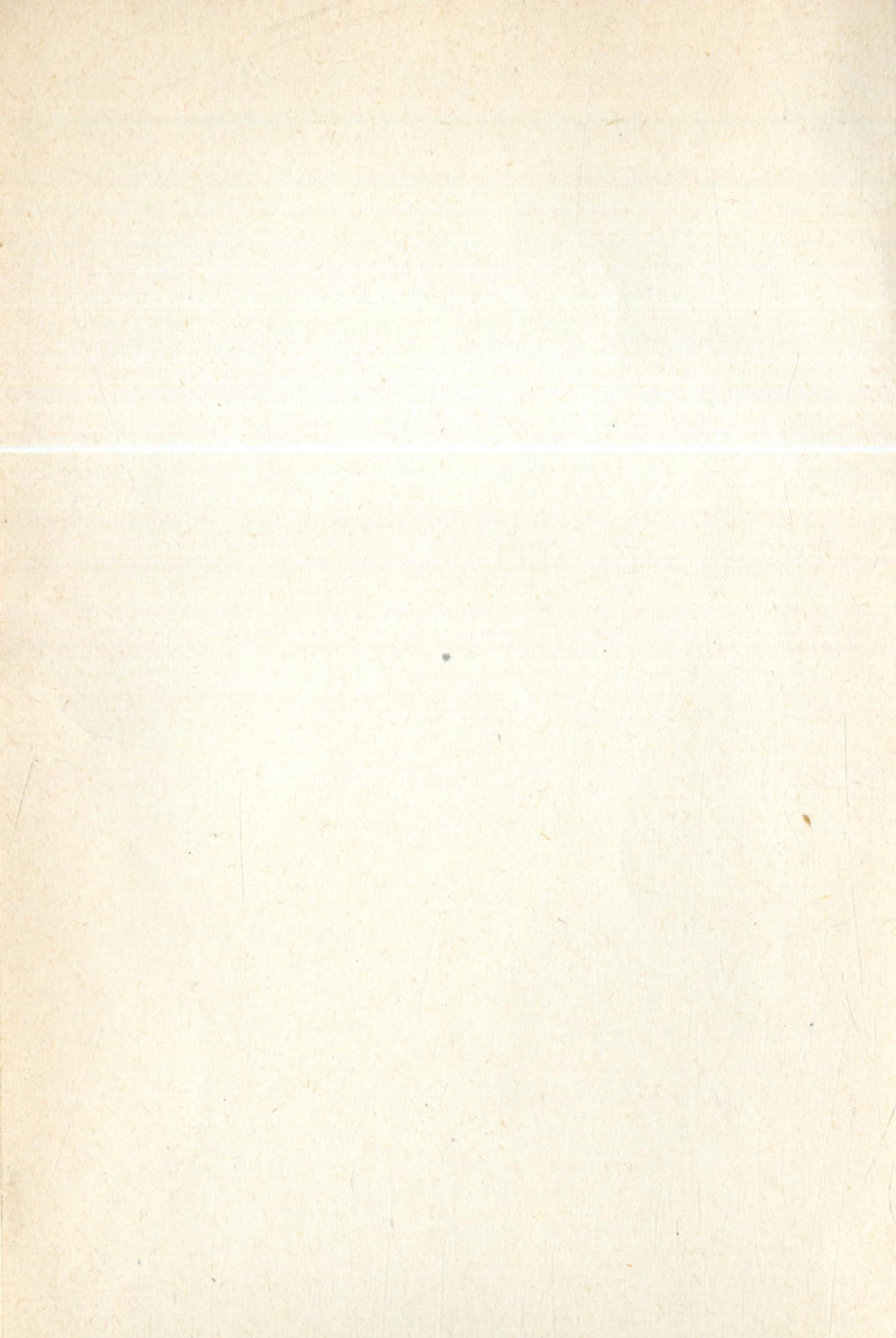

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

01160957 (Т)

~~СЕРІЯ~~

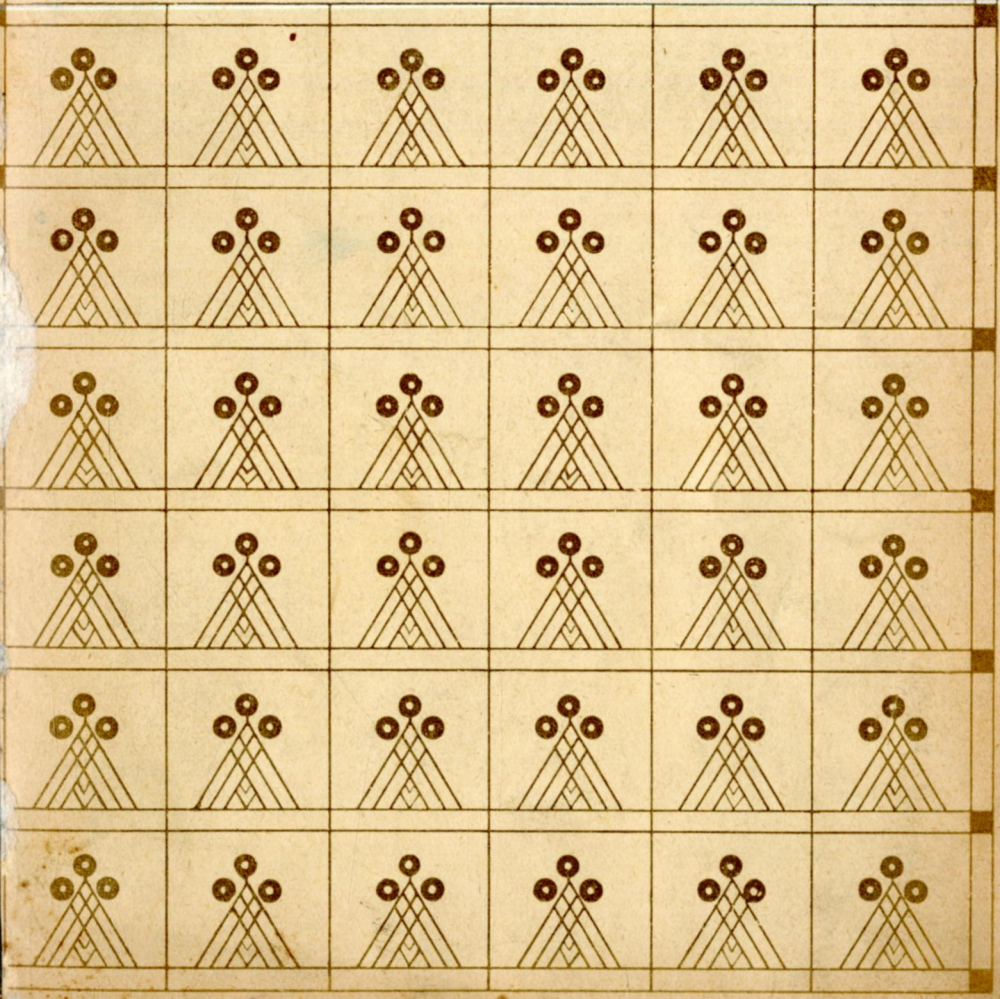

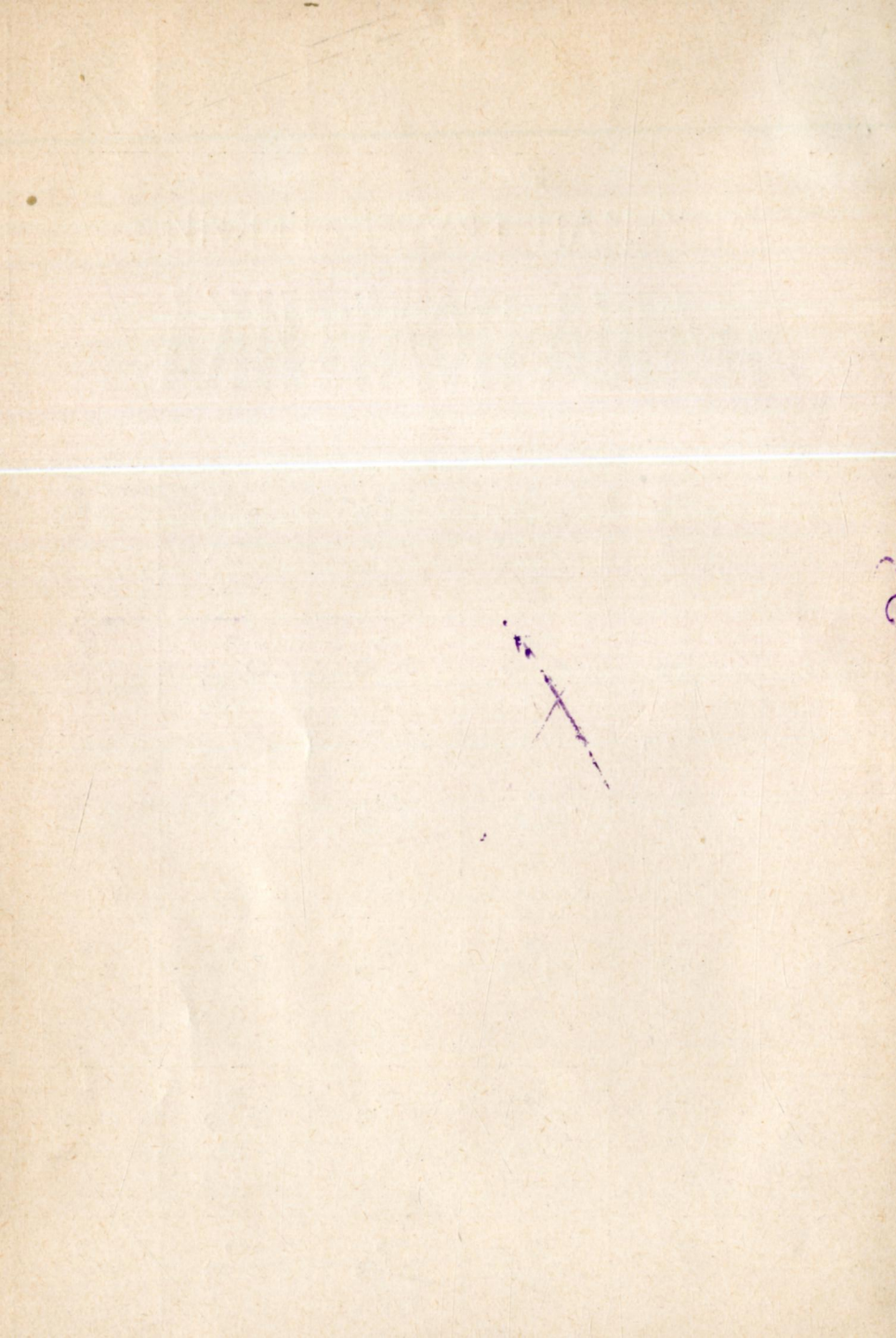
10

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

НАША ПОЛІТИКА

3

~~Сторінка~~

Михайло Грушевський.

НАША ПОЛІТИКА.

Львів. Бібліотека
А.Н. УРСР

У ЛЬВОВІ, 1911.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

154093

9 (сч7.74) и 19¹ (00)

и 48.615

T3(2Ук 331)5

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

~~ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 48615~~ ✓

~~Львівська обласна
наукова бібліотека
№ 26052~~

и 29767

З М І С Т:

	стор.
Під нинішню хвилю	5
Два роки галицької політики	17
Реальна політика на галицькім ґрунті	40
„Малі діла“	58
Ера фінансово-економічна	71
З нашого культурного життя	89
По виборах	107

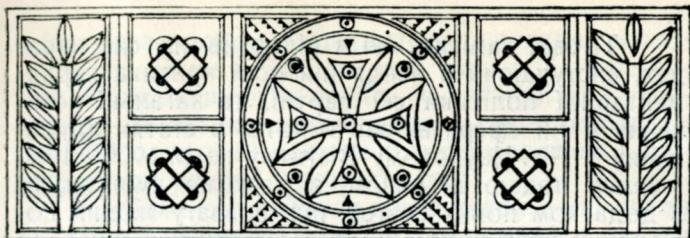
Прикраси до цього видання зроблені д. Василем Кричевським на мотиви гуцульського орнаменту.

З М І С Т :

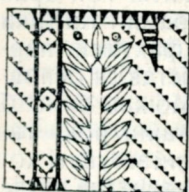
8	Літ. лінійне кресло
17	Літ. план каталожної пошти
40	Кресло пошти на транспорті
51	Літ. ліній.
71	Літ. лінійно-контурний
80	Літ. лінійно-контурний
101	Літ. лінійно-контурний

Лінійно-контурний план каталожної пошти на транспорті

Лінійно-контурний план каталожної пошти на транспорті

Лід нинішню хвилю.

алицька політика українська, парламентарна і суспільна, має велику вагу в загальнім розвою українського життя. Її значінне далеко виходить по за границі чисто політичних інтересів Галичини, і її успіхи і неудачі, здобутки і помилки відбивають ся на цілім українським національнім житі. Се було причиною, що й я, не маючи ніяких спеціальних політичних амбіцій ані претенсій, з становища національних інтересів українських живо інтересував ся українською політикою Галичини і нераз брав участь в політичнім житю її, особливо в останніх роках, коли заведенне загального голосовання так глибоко схвилювало суспільне і політичне жите Галичини та обіцяло оновити парламентарну політику українську й надати їй нового розмаху і сили. Не належачи сам до котроїсь з галицьких партій, я протягом кількох років брав живу участь в партійних зборах і нарадах української національно-демократичної партії, що об'єднує собою переважну більшість української інтелігенції Галичини і надає тон її політичному житю.

Ті свої замітки, які я підносив на сих нарадах, виступаючи в невдячній ролі критика парламентарної політики сеї партії, та загальні помічення в сій сфері, зібрав я потім в статях друкованих в Літ.-Науковому Вістнику за р. 1909 і 1910 і тепер подаю їх разом, з деякими змінами, та з додатком нових статей під розвагу наших політичних кругів і ширшого громадянства, з нагоди нового парламентарного періоду, нової стадії нашого політичного життя.

Головні похибки галицької політики, піднесені в статях з попередніх років, характеризують її і в даний момент та вимагають рішучої направи в інтересах нашого національного життя. Той брак принципіальности, простої лінії, програми і тактики на літа, котрий я характеризував фактами парламентарної політики 1907—8 рр., зістав ся основним гріхом її і по нинішній день. Можна було б написати другу статю про два останні роки галицької політики, щоб прослідити зигзагуваті ходи і скоки нашої політичної репрезентації. Але може вистане пригадати тільки найбільш визначні моменти, коли при загальнім „безоглядно опозиційнім“ курсі нашої політики всував ся привид угоди і спиняв хід політичної боротьби, зачаровував наші національні домагання і мов дотик чарівниці полишав у повітрі всю політичну акцію на якийсь час.

З недавніх виборчих промов п. Біліньского довідала ся наша суспільність, що в осени 1909 р., коли то наш парламентарний клуб, визволивши ся від спілки з буковинськими послами, що гальмували його опозиційну енергію, розпочав особливо енергічну опозиційну тактику — серед сеї опозиційної атмосфери повів тодішній губернатор австро-угорського банку п. Біліньский угодві конференції з нашими послами і привів „майже до повного порозуміння“. Була готова угода, за

ціну українського університету, погляди розходили ся тільки в тім, де мав бути той університет. Повисівши отак якийсь час в повітрі і утворивши на сей час потрібний польським політикам настрій, угодовий пакт не був реалізований і привид угоди розтав і розлетів ся.

Публичною тайною стало також і се, що за останньої соймової сесії, в осени 1910 р., серед завзятої і як здавало ся — незломної опозиції була вже готова й принципіально принята українськими провідниками угода з Поляками за ціну уступок в соймовій реформі виборчій і розширенне впливу українських послів в краєвій автономії. Тільки натиском опінії умисно скликаного партійного зїзду та грозою партійного розламу удало ся змусити наших провідників до відвороту з сеї угодової стежки, на котру вони так необережно загнали ся й готові були припинити обструкцію в сподіванню тої угоди.

А нині — та угодова атмосфера, котрою Поляки встигли обволокти українське політичне жите в такий рішучий момент, на порозі нового парламентарного періоду? Коли навіть — як я припускаю — оглядність наших парламентарних політиків перед опінією опозиційно настроєного суспільства убереже їх від яких небудь принципіальних уступок польському стану володіння, — Поляки можуть іще раз похвалити ся тим, що їм удало ся втягнути Українців в угодові переговори і втворити в австрійських політичних кругах переконанне, що справа польсько-української угоди стоїть на найкращій дорозі, як росписують ся німецькі газети в тій хвилі, коли пишу отсі рядки.

В хвилі коли Галичина ще повна страшних вражінь від виборчих надужить польського краевого правління, від усеї отсеї виборчої катівні, сотвореної для руського елементу польським режимом, і коли, очевидно, самі вищі сфери рішучо

натискають на польські круги, щоб вони порозуміли ся з Українцями, — се, розумієть ся, величезний успіх Поляків, що їм, не зробивши ніякої уступки, не попустивши ні в чім, удало ся витягнути українську репрезентацію на сю угодову арену, ослабити її безпосередні переговори з правительством і підтримати перед ним свій принцип, що полагожденне української справи мусить бути полишене самим Полякам, а натиск коронних кругів заспокоїти представленнями, що Українці пактують з Поляками і є всяка надія на порозумінне — як от тепер пишеть ся. Університетська справа, що весною, як здавало ся, вступила вже на певну дорогу своєї реалізації і дістала принципіальне зізволенне цїсарське, знов зникла з днєвної черги, тому що українські послы дозволили вложити її між точки того „можливого“ польсько-українського порозуміння, і польські політики, подаючи надію на угодове полагожденне справи, очевидно добили ся в правительственных сферах, що вони не будуть рушати ні сеї ні иньших справ, положених в основу угодових переговорів. І от в парі з сими угодовими конференціями, українські послы замість сподіваного розв'язання своїх постулятів правительством почули від нього знову ріжні пітійські натяки, що справа посуваєть ся, стоїть на добрій дорозі, і т. д.

Правдоподібно, по кількох місяцях ще раз буде констатована неможливість дійти до порозуміння, і правительство буде мати вільнійшу руку в сих справах; але сей змарнований час, сей злагоджений для Поляків гострий момент чи не зістанеть ся новим мінусом для української політики, новим сумним зігзагом її тактики? Адже для панів володіння політика ніщо більше, як тільки зручне відсування і віддаленне всякого вилому в тим володінню; кожда тїнь угоди для них реальна вартість, бо консервує їх стан володіння.

Можна сильно сумнівати ся навіть в тім, щоб провідники польської політики взагалі серіозно думали про угоду і змагали до неї. По попередніх досвідах вони мабуть не гірше від наших політиків знають, які важкі перешкоди лежать на дорозі дійсного порозуміння; знають, що українські політики при всім своїм бажанню не зможуть довести до угоди. Отже не її уловляють Поляки, а пильнують від часу до часу викликати угодову хмару, зробити угодовий настрій в відносинах краєвих і правительственних, щоб під його охороною не тільки проминути небезпечні обставини, але й зробити нові здобутки, скріпити своє володінне. А наші послы дешевим коштом дають сей успіх польським політикам, дали і сим разом. Знов, певне, не хотіли стягнути на себе докору в невирозумілості й не-джентльменстві — не хотіли безоглядно відкинути пропозиції порозуміння, вважали потрібним і сим разом показати свою добру волю, виявити, що перешкоди лежать не по їх стороні і т. д. — все те що змарнувало вже стільки важних хвиль, де було треба рішучості, консеквенції, принципіальності — того чим власне ніяк не може похвалити ся наша політика.

*

Зміст останніх конференцій, ведених по енуціяціям Поляків в німецьких органах (не спростованим в них Українцями) на прошенне українських послів, — ослонений зрештою глибокою тайною перед українською суспільністю. Може бути, що по кількох місяцях вона довідаєть ся про їх зміст; може не довідаєть ся ніколи. Наша репрезентація зістаєть ся вірною своїй звичці зіставляти в можливій неясности перед суспільністю напрями і ходи своєї тактики. Адже напр. навіть такий факт прилюдний і не тайний, як становище українських делегатів в недавній дебаті над бу-

джетом воєнним і морським довгий час зіставалося невиясненим, і тільки по місяцях, коли з правительственних виступів українських політиків зробили агітаційний мотив їх противники, вияснене було дійсне становище українських делегатів. Се легковаженне суспільної контролі і глибока неохота до неї являється також незвичайно характеристичною прикметою для демократичного представництва, яким має бути наше, і — симптомом аномальности нашого політичного життя. Се теж прояв розбіжности між політикою українського громадянства, глибоко переконаного в неможливости в даних обставинах ніяких компромісів українського життя з польським режимом і його представниками, — і політикою українських парламентарних представників, що ніяк не можуть витримати простої лінії, яку диктує їм громадянство, і все спотикають ся о різні нагоди до опортуністичних збочень.

Парламентарна репрезентація давно вже стала необчислимим елементом в нашій політичній житю, на котрий громадянство звикає дивити ся як на джерело всяких несподіванок, бачити в ній не свою дійсну представницю, що висловляє бажання і жадання громадянства і народа, а щось стороннє, що часом попадає в тон громадянству, часом не попадає і по якимсь таємничим незглубимим „посольським“ психольогічним законам плете свої політичні мережі, найчастійше умовляючи в них саму себе. Не підозріваю її в яких небудь зрадливих плянах; думаю навпаки, що взагалі ніяких плянів, ніякої ясної продуманої політики не було тут і нема тепер; певний я, що тут тільки хитанне, котре мабуть зістало ся б хитаннем навіть без опозиції громадянства, бо політичні обставини нашого життя не дають місця ніякому консеквентному, далекосяглому опортунізму. Але річ очевидна, що супроти тих компромісових спокус, які

парламентарна репрезентація стрічає на своїм не-легкім шляху, при своїм потягу до сього пустаго опортуністичного дипломатизовання, вона в своїм власнім інтересі потребує як найтіснішого контакту з суспільною опінією і контролі її. Пригадати хоч би оту історію з угодою приготовленою під час торішньої соймової сесії і ледво в останнім часі уневаженою вмішанням представників громадянства. Тільки вони стримали наших політичних провідників від кроку просто необчислимого в своїх наслідках, і підтримавши опозиційні елементи серед послів, задержали соймову українську репрезентацію на тій позиції, на якій кінець кінцем вона задала болючий удар польському володінню в Галичині. Але наука ся не йде на користь нашим політикам; вони далі, окружуючи можливою таємничістю свою діяльність, старанно ухиляють ся від впливів і контролі громадянства, пильнують як найменше вводити його в круг своїх політичних плянів і замірів, взагалі в ширші політичні перспективи, налягаючи головно на потребу довіря, як найбільшого і повного довіря до своїх політичних представників, і при недостатчі незалежних органів преси і слабкім впливі партійних кругів на посольські репрезентації фактично виходять далі з усяких суспільних впливів і контролі, а се неминучо відбиваєть ся ще більшою непевністю на їх і без того невитриманім політичним курсі.

*

Останніми часами одначе крім старого нахилу до опортунізму, що виростав з недостатчі довіря у власні сили, помічаєть ся в наших політичних верхах певна неохота до всякого політичного радикалізму і різкої опозиційности наслідком надій на можливу зміну правительственной політики супроти українського народу, через переміну політичних течій в високих сферах, через впливи:

нового австрійського імперіалізму, що буде шукати опертя і в елементі українським, а не виключно польським і т. д. Сі неясні передчуття, сі передчасні в кождім разі рахунки уже роблять новий настрій — охоту показати український елемент незвичайно „політично-дозрілим“, здібним до ролі *staatserhaltend*, отрясти його з підозрінь усякого політичного „вархольства“, „гайдамацтва“. Проявом отсього нового курсу вважаю той переполох, якого нарobili в сих політичних кругах недавні вісти про „конспірації“ львівських гімназистів: ся дрібна шкільна історія, роздута педагогами-карієровичами, раптом наробила кислого гумору в наших політичних кругах, котрим під теперішню хвилю страшенно захотіло ся українського народу „розважного“, „тверезого“, по просту сказавши — консервативного, гідного заступити в ролі опори держави консервативну шляхту польську.

Розуміть ся наївне се все дуже. До тої державної ролі ніхто Українців ще не збираєть ся кликати, а поворот курсу, коли дійсно й є, то рахує не на якихось будучих ідеальних консервативних Українців, яких спрепарують для його ужитку наші політики, а таки тих звісних йому, довгі літа, оббріваних і представлюваних за ворогів суспільного ладу, релігії, династії і держави „гайдамаків“. Коли з політичних рахунків австрійське правительство вважатиме за потрібне для себе оперти ся на Українцях, воно певно не буде таке наївне, аби жадати, щоб українські гімназисти не думали ні про що крім приписаних радою шкільних підручників, а громадянство лежало плазом перед своїми „князями церкви“. Але тим часом новий „австрійсько-державний“ курс безсумнівно дає себе знати в нашій житю і грозить збільшити розбіжність нашої високої політики з тою стихійною національною роботою, котру в душі опозиційнім і радикальнім веде гро-

мадянство і силкуєть ся вести незалежно від хитань високої політики та своїм органічним поступом до певної міри вигладжує її огріхи і помилки.

*

Тут, в самій громадській роботі також помітна розбіжність між непевною своїх сил і завдань політикою провідників і стихійною енергією розбудженого народу. Візьмім історію приватного українського шкільництва, сього останнього національного здобутку нашого: се незвичайно вимовна ілюстрація контрасту сили суспільности і анемії провідних політичних сфер. Скільки то літ стримували політичні українські сфери всякі пориви громадянства в сім напрямі, гоїно зливаючи пляни приватних шкіл холодною водою скептицизму, запозиченого з бюрократичних джерел, та ріжними способами неутралізуючи перші пориви ініціативи, поки нарешті ся акція таки вирвала ся з усіх сих перепон і розпочала свій побідний похід¹⁾. Великого натиску коштувало суспільність, поки вона зробила сей вилом в нинішній „економічній“ політиці, але й уступивши перед сим натиском, наші „сфери“ далі держали ся супроти неї з усею резервою, дбаючи не про те, щоб найбільш пляново, раціонально і всесторонно розвинути сю культурну роботу, а щоб утримати її в можливо тісних границях, — як то виразно виявило ся минулого року (1910), коли супроти енергічних заходів громадянства до розширення системи приватного українського шкільництва не переставали ті сфери старанно охолоджувати сей здоровий порив і привели тим до певного розлому і ослаблення акції. Не кажу вже про брак всяких серйозних заходів коло того,

¹⁾ Сумну сю історію нагадав Л. Цегельський в Л. Н. Вістнику 1910, кн. X.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Львів. Бібліотека
АН УРСР

щоб зломити перепони, ставлені сьому рухови шкільними і всякими иньшими властями.

І се була не одинока сфера, де проявляла ся така дізгармонія; можна б зачитувати так само справу університетську й ин.

Ся хронічна розбіжність так би сказати — політичного правительства українського з його громадою — з тими найбільш здоровими і поступовими елементами національного життя, на котрих спочиває його будучність, становить одну з небезпечніших сторін українського життя в Галичині. Своїми статями я хотів звернути на неї увагу нашого громадянства та відвернути від нього ту небезпеку, яка грозить йому, коли його національне правительство буде далі відокремлювати ся та замикаючи ся в крузі власних інтересів і мотивів, заразом удержуватиме громадянство у своїх впливах і власти тими засобами, до яких звертають ся в таких обставинах всякі правительства, офіціальні і неофіціальні. Воно може стати і мусить стати в такім разі гальмом органічного національного розвитку власне в той критичний момент, коли хвиля народньої енергії, національного дерзновення і пориву підіймаєть ся особливо високо.

Друга сторона нашого суспільного життя, від котрої вважав я потрібним остерігти нашу суспільність — се занедбуванне і легковаженне культурно-національних вартостей, яке не припадком збігло ся з легковаженнем принципіальности в політиці і з неохотою взагалі до всякої „ідеології“. До торішньої статі на сю тему я прилучив іще сьогорічну, писану на тему культурних вартостей, і хотів би ще сими стрічками підчеркнути вагу сеї справи, а небезпеку і шкоду, яку приносить занедбанне культурної сторони нашого життя. Культурний зміст українського життя в Галичині сорозмірно бідніє і яловіє, її артистична продукція не

підносить ся, а упадає, і з огляду, що нинішні обставини держать і мабуть ще досить довго держатимуть Галиччину на чолі українського національного життя, се явище дуже шкідливе взагалі з становища цілого нашого національного життя.

Заразом се не тільки гріх теперішнього курсу перед загально-національним житем нашим, але і перед політичними інтересами нашого народу. Його літературні, наукові, артистичні успіхи — се його документи національної рівноправности, більш важні ніж арифметична численність і кольонізаційні простори; більш важні часом навіть ніж парламентарні виступи і маніфестації, і в перегляді гріхів нашого політичного життя ся сторона не може бути поминена.

*

Бажав би тільки, щоб висловлені тут поміччя і остороги були розважені і прийняті *sine ira et studio*, аби вони могли принести свою користь. Що до мотивів, які спонукали мене до видання їх в нинішній збірці, можу повторити те що писав два роки тому:

„Пишу не в осудженне нинішніх політичних діячів, в добрих інтенціях котрих не хочу сумнівати ся, а в осудженне вибраного ними політичного курсу. Не маючи сам аспірацій до активної політики, ані своїх кандидатів на активних політиків, не маю ні спеціальних приятелів ні противників між нинішніми нашими представниками, не маю заміру когось нищити, а когось висувати, тому й не називаю нікого по імені, виступаючи не против осіб, а против їх курсу.

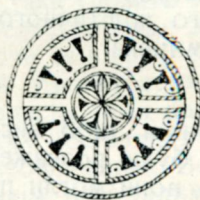
„Справа йде про річі занадто дорогі і важні для всього нашого народнього життя, аби придивляти ся пасивно тим небезпечним експеримен-

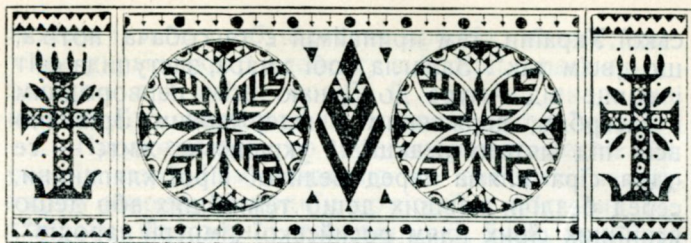
там, які роблять ся на живім тілі нашого народнього життя“.

Твердо вірю, що ті аномальні явища, против котрих виступаю, не так глибоко закорінені, щоб добра воля громадянства не могла собі дати ради з ними. Певний я, що тільки певною інертною нашої громади стоять вони — і впадуть з розбудженням її самодіяльності.

І тому до неї відзиваю ся отсим.

1911, в вересні.

Два роки галицької політики.

їрі, глухі часи переживаємо, і тягнуть ся вони тягнуть ся, сірійшають і темнійшають. Що хвиля здаєть, що вже далі таких пакостних обставин жите не піде, що вже дійшло „до точки“, — а по якімсь часі приходиться ся конститувати, що „обставини“ встигли за сей час стати багато пакостнішими, і не тільки обставини — а що й суспільство вже встигло приладити ся до сього дальшого поступу пакости і, очевидно, таїть в собі безграничну енергію „приладжування до підлости“¹⁾. І сум та нудьга починають огортати душу й заходити в найглибші закутки та звитки її своїми холодними, слизькими пальцями. Холодна резігнація безнадійности осідає на всім, і здаєть ся вже хвилями зневіри, що се все не звичайний антракт, не звичайна ніч, за якою безсумнівно і нехибно прийде сонце, рух і день, а якась зачарована хмара, якась кінецьсвітня пільма, з котрої нема ні виходу ні просвітку...

По однім боці Збруча, по стороні росій-

¹⁾ „Примѣнительно къ подлости“, звісний вираз великого російського сатирика Салтикова.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 48615

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 26052

ської України, там принаймні є та собака потіха, що „всім так“. Залягла собі хмара, заступила світ і сонце від Амура до Дунаю всім первородним і пасербам, державним і недержавним. Зрівняно всіх під пятою реакції, і українське жите — се одна сіра пляма серед великої сірої хляпанини, серед безлічи иньших дещо темнійших або дещо ясніших сірих плям російської „імперії народів“. На Вкраїні австрійській і такої гіркої потіхи не розживеш ся. Пакість тут не знадвору прийшла, а розведена була у себе в хаті, самими хатніми заходами. І вражає тим болючійше в порівнянню з тим житєм, рухом і енергією, які запанували були в українськім житю кілька літ тому, а тепер на їх місце — мерзота пустки.

*

Такий недавній сей незабутній час — агітація за загальним виборчим правом і вибори до нового парламенту. Те високе політичне увідомлення народніх мас і незвичайна активність. Ті нечисленні віча, що стали неминучою потребою селяньського житя, вважали ся пунктом чести кожної околиці, кожного села. Ті величаві, многотисячні політичні маніфестації. Те нечуване заінтересованне виборами, величезний здвиг виборців при всіх стадиях голосовання, що дав можливість українській політиці взяти все, що давала їй нова ординація виборча.

Перед здивованими очима ворогів стала міцною лавою могутня армія українського народу. Велика, сильна, рухлива, дисциплінована, і при тім — невибаглива, терпелива, повна самопожертвування, вона віддавала себе своїм політичним провідникам, готова на дальші труди й жертви... Штабовці української політики побачили себе на чолі сильної армії, з якою можна було зробити багато. І перед усім треба було використати сей

момент і сили, щоб піднести престиж, повагу, значінне українського елемента в Австрії, властиво — здобути для нього повагу й значінне, якого він не мав досі, не вважаючи на свою чисельну силу.

Промовляючи до нововибраних послів на першій партійній збірці по виборах (на так званій ширшій народній комітеті) я поставив де-зідерати політичної тактики, які були прийняті присутніми з великим спочутем і в значній мірі були виразом бажань нашої суспільності.

Вперше се за свого конституційного життя — говорив я — суспільність наша висилає таку численну і дібрану репрезентацію, яка може заважити на парламентарній арені. Попередні репрезентації, не вважаючи на всі старання свої, часто не могли надати відповідного значіння своїм парламентарним виступам через малу свою чисельність. Тепер річ стоїть инакше. Нинішня репрезентація настільки велика, що може мати значінне в парламенті. Вона за слаба, розуміється, щоб диктувати правительству і парламентові свої бажання, здійснити свої постуляти. Але досить сильна для того, щоб змусити правительственні й парламентарні круги рахувати ся з своїми змаганнями, бажаннями й жалями. І суспільність і нарід наш порозуміють се. Вони не будуть домагати ся від нашої репрезентації, щоб вона зараз на тарелі принесла їм всі блага, яких може душа забагти, але хоче від нашої репрезентації, щоб з тою силою, яку суспільність наша вложила їй в руки, наші послі, маючи за собою велике довіре народу й енергічну його піддержку, навчили правлящі круги з повагою прислухати ся до голосу народу, а не переходити над ним легковажно. Таке поважанне послі наші можуть здобути для українських домагань тільки неустанним, смілим і отвертим зазначуванням становища нашого народу, а головню — консеквентним, принципіальним на-

прямом своєї політики в відносинах до правительства й інших народностей і партій. Тільки така чесна, витривала, принципіальна політика може зеднати їм поважанне і авторитет, а далі — й поважні здобутки. Се в даний момент далеко важнійше, ніж якісь дрібні успіхи політичного махерства або неоправданого нашим політичним положенням опортунізму.

Так говорив тоді я, і в такім дусі були прийняті і резолюції зібранням, перед усім в черговім тодішнім питанню — відносин до послів москвофільських. Але посольський клуб тих директив не додержав. Насамперед в справі москвофільській пішов він дорогою опортуністичною, стараючи ся задержати клубову спільність з москвофілами по давньому. Самі москвофіли доперва справили його на праву дорогу, бо виступили з спільного клубу і змусили українських послів стати на національнім становищу.

Труднійше було вивести наших послів на праву дорогу в відносинах до правительства, центрального і краевого.

В самім початку засідань нового парламента український клуб пояснив перед повною палатою свої цілі й завдання. Зробив се в формі дуже здержливій, в стараннім зведенню *ad minimum* своїх постулятів, але зазначив, що буде „супроти každочасного правительства стояти на опозиційнім становищі, о скільки дотичне правительство не прийме до здійснення вказаних жадань в інтересі руського народа“. Становище правительства, яке зараз же в новім „народнім парламенті“ знайшло собі реакційну правительственну більшість, зложено з антисемітів, Поляків і Чехів — справді муіло наказати українському клубови як найбільшу здержливість. Але він як раз увійшов дуже скоро в секретні переговори з сим правительством.

Уже з початком осінньої сесії парламенту почали ходити в пресі поголоски про переговори українського клубу з центральним правительством. Вони дуже занепокоїли суспільність, тим більше, що клуб оточив ці переговори великою таємничістю, і тим часом як по польських і всяких інших газетах з'являлися різні звістки про се, не можна було добити ся автентичного роз'яснення в сій справі від самого клубу. Навіть партійний національно демократичний орган „Діло“, що тоді ще держав ся досить самостійно супроти посольських впливів і старав ся відбивати в собі погляди суспільности, вважав потрібним звернути увагу послів на таку невідповідну таємничість, та остерігти їх від розмінювання національної боротьби на торги про дрібні уступки.¹⁾ „Без зміни цілої державної системи супроти Русинів не може бути мови про яку небудь зміну в становищу Русинів в парламенті“, пригадували клубови на різні способи ці статі із усею силою радили йому тримати ся „принціпальної політики“.

„Два шляхи стелять ся перед нами — шлях принципальної політики, яка каже нам заострювати наше становище до правительства доти, доки не змінить ся той безправний стан, в яким живе наш нарід в Галичині, — і шлях політики опортуністичної, яка каже помирити ся з правительством і підпирати його за ціну окремих уступок на різних полях нашого національного життя“ — читаємо в одній з сих статей. „Очевидно, шляхів національної політики не можна вибирати самовільно; вони мусять бути виведені з тих даних, які дає нам дотеперішній розвиток, мусять опирати ся на реальних основах. І коли ми пропагуємо шлях принципальної політики, то не тому, що нам так хочеть ся, тільки тому, що по нашому

¹⁾ Див. напр. „Діло“ за р. 1907 ч. 224, 225, 229 і далі.

найліпшому розумінню тільки така політика відповідає обставинам, у яких живе наш нарід“. Бо по гадці автора статі, без зміни системи, яка віддає жите українського народу Галичини на ласку Поляків, він не може розвивати ся, хоч би й за помічю ріжних „національних уступок“.

На сім же становищу став також і „Народній Комітет“, як начальний орган партії, виславши до партійних членів дірективу в тім же дусі [11 (24) X]:

„Даючи вираз загальному і голосному напови руських народних мас, кладемо нашій делегації усердно на серце, щоб вона передовсім постояла за рішучу і реально загарантовану зміну дотеперішньої страшно неприязної системи правління, під якою руська нація від сорока літ в Австрії стогне, і за привернене руському народови тих горожанських прав і свобод, якими тішать ся другі народи держави, — за забезпечене в новій соймовій ординації що найменше дотеперішнього проценту мандатів для руського народу. Без тих принципальних гарантій мали би другі концесії лиш парляментарну вартість і були би для руських народних мас без особливого значіння.“¹⁾

Сі остереження і поради одначе не завернули нашу репрезентацію з дороги торгів з правительством. Вона таки добила торгу з тодішнім шефом кабінету бар. Беком, і ведучи опозицію тільки формальну, уступала йому скрізь, де він того собі бажав. Місце консеквентної боротьби з неприязним режімом заступили досить неповажні маніфестації перед повною палатою, в роді першої демонстрації української співолубности, коли правительство збуло нічим жалі наших послів на нечужані кривди від галицької адміністрації, а наші послі на се відповіли хоровим співом „Ще не

¹⁾ Діло, 1907, ч. 230.

вмерла Україна“. Співали, кажуть, не зле; але сими маніфестаціями, які мали б значінне лише при крайно напруженій боротьбі, і взагалі цілою своєю тактикою навиворіт: *suaviter in re, fortiter in modo* („на словах серцито, на ділі слабо“, в вільнім перекладі) вони підірвали поважанне до себе у парламенту і у правительства. Воно почуло добре, з яким легким елементом має діло.

За те на всякі пригадки про принципіальну політику наші політики гнівали ся і дражнили ся, представляючи її якоюсь недорічністю. І так само всякий натяк на критику викликав серед них тільки роздражненне на „претенсії“ суспільности (взагалі кого небудь з поза-посольських кругів) на те, щоб впливати на тактику наших послів, „учити“, чи „диктувати“ їм. На сім пункті нова репрезентація проявляла незвичайну дражливість. Всякий прояв критики її тактики, її діяльності стрічала вона з незвичайним огірченням і гнівом. Коли на загальних партійних зборах, при кінці того (1907) року я в дуже здержливих і делікатних виразах поспробував пояснити ту, зрештою зовсім не нову правду, що се лежить в інтересах самої репрезентації — не спиняти свобідного обмірковування і критики її поступування — така замітка викликала над всяке сподіванне різку відправу посольських кругів. Оден з нововибраних послів покаяв ся перед зборами, що він давнійше теж брав ся критикувати посольську роботу, давати послам ради й директиви; але ставши послом, переконав ся, що обставини, в яких послови приходять ся робити, настільки складні, що з боку, не будучи послом, не можна в них орієнтувати ся, дораджувати чи критикувати. Зовсім неласкаво були прийняті мої пригадки, що хоч послам дійсно з близька виднійше, то як раз часом здалека можна об'єктивнійше оцінити вартість ставок парламентської гри, тим часом як безпо-

середні учасники сеї гри в розпалі боротьби часто тратять розумінне релятивної вартости тих справ, за які розвела ся боротьба. І на мою замітку, що суспільність, давши доказ свого політичного розуміння вдатним вибором теперішньої репрезентації, не стратила сього розуміння з вибором і може своїми політичними спостереженнями стати нераз в пригоді своїм вибранцям, — оден з проводирів клуба з великим роздраженням відповів, що й послі через вибір теж не потратили своїх глуздів. Ся відповідь своєю недорічністю тільки показувала велику дражливість послів на пункті громадської критики і контролі їх діяльності.

Але коли ся дражливість була може тільки тактичним маневром против сеї критики і контролі, то треба було б признати, що такий маневр свою мету вповні осягнув. І сі загальні збори і пізнійші, і суспільність і преса наша, побачивши таку надмірну дражливість і вражливість послів, постарали ся можливо не дражнити їх, не знеохочувати своєю критикою. Се могло бути приємно нашим послам, але було дуже мало користне для діла, для політики, для нашого суспільно-політичного розвою.

*

На тім народнім зїзді в грудні 1907 р. послі наші вперше подали до загальної відомости партії зміст своїх переговорів з центральним правительством, огорнених такою таємничістю. Суспільність наша довідала ся, що між українським правительством і шефом кабінета бар. Беком уже з початком осінньої сесії (26/X) стала ся формальна умова: український клуб на оден рік, до осени 1908 р. обовязав ся не поборювати правительства й не вести обструкції, а бар. Бек обіцяв перевести в адміністративній сфері ряд улїпшень

і уступок українському елементови. Були се переважно річи невеликої ваги, не принципіальні, такі постуляти, які повинні були ставити ся центральному правительству нашими представниками без яких небудь далекосяглих зобовязань. Та мав тут більшу вагу сам факт, що президент кабінету брав ся перевести певні зміни в адміністраційній практиці Галичини, що довгий уже час стала замкнутою територією, неприступною для центрального правительства. Важне значінне надавано також обіцянкам центрального правительства, що воно подбає про те, аби при недалеких виборах до сойму адміністрація здержала ся від усяких впливів, некористних для українського елемента. Вислідови сих виборів надавано велике значінне тому, що будучий сойм мав перевести реформу виборів до сойму, а при укладанню на будуче „виборчої геометрії“ (проценту послів українських супроти польських) мало б рішати „реальний стан“ — процент українських послів, який знайдець ся в сім соймі, що мав вибирати ся.

Через те прихильно оцінювано обіцянки центрального правительства, його приобіцяні впливи на правительство краєве і посередництво для переведення компромісу в справі реформи виборчої ординації соймової. І побіч обережності супроти послів, щоб не знеохочувати їх критикою, до якої вони показували таку дражливість, сі обставини теж вплинули на здержливість зборів в оцінці предложеного їм трактату з правительством. Висловляли ся обережні докори за передчасне пактованне з правительством, яке нічим не проявило серіозного трактовання українських постулятів, але загалом критику відложено на пізнійше, а поки що прийнято мовчки довершений факт до відома. Дарма що нічого з приобіцяного правительством не сповнило, а намісник зовсім не показував охоти йти за вказівками

центрального правительства: се видно було хоч би з того, що свій обіжник до староств в справі адміністраційних надужить, виданий під натиском центрального правительства, він не схотів опублікувати в урядовій газеті і тим позбавив його всякої вартости. Загальні збори прийняли в справі парламентарної політики таку резолюцію: „Нар. зїзд висказує парламентарним послам нац. демократичного сторонництва повне довіре і горяче признанне за їх повну пожертвованню парламентарну працю, похваляє їх вижидаюче становище до правительства, але zarazом взиває їх, щоби в разі, коли би правительство не сповнило у відповіднім часі обітниць, даних українському клубови, перейшли до можливо найострійшої тактики“.

Народний зїзд пошанував дражливість своїх послів вповні.

*

Але соймові вибори, в січні 1908 р. принесли страшенне розчарованне українському суспільству Галичини. Надії на „прихильність“ бар. Бека і на впливи центрального правительства на галицьку адміністрацію розвіяли ся наймізернійшим способом. Бар. Бек, що все потїшав наших політиків своїми інструкціями, які він дає галицькому наміснику, міг і сим разом потїшити їх тільки тим, що актами доказав, як галицький намісник його не слухав. Центральне правительство виявило повну свою безсильність перед краєвим, перед галицьким намісником, та й ще таким потентатом, обдарованим необмеженим довірем цісаря, як пок. граф Потоцкий. Замість льояльної безсторонности місцевої адміністрації українські кандидати при соймових виборах побачили незвичайне напруженне всіх органів і засобів адміністрації для їх поборовання. Став ся союз на Українців по цілій лінії: бльок всіх польських партій (з виїмком со-

ціальних демократів) против Українців, союз їх з москвофілами, при енергічній помочи краєвого правительства. Українські партії потерпіли погром. В новий сойм Українці ввійшли в такім числі (11), що не могли без помочи єпископів внести навіть самостійного запитання. І поруч них введено майже рівночисленну групу ворожого, розгуканого москвофільства, що готовило ся сягнути по ті нужденні привилеї, якими користувало ся українське представництво соймове — місця віцемаршалка сойму і члена виділу краєвого.

Суспільність наша, настроювана протягом останніх місяців опортуністично і оптимістично своїм провідниками, підтримувана в надїях на „прихильне“ центральне правительство, на його поміч і впливи, — тепер почула себе не тільки збездещеною, одуреною, але й безрадною. І так само зацукали ся самі її провідники, не вмючи знайти ся в такій немудрій ситуації, коли показало ся, що всі політичні рахунки попереднього року були зроблені без властивого господаря — польського правительства, а шеф центрального правительства, у котрого вони умістили весь політичний капітал, зібраний нечуваним напруженнем сил суспільности — показував ся невиплатним банкрутом, і тепер щиро відкривав свою наготу, свою безсилість перед польськими правлячими кругами, та радив українському клюбови порозуміти ся з Поляками що до тих дезідерат, котрих сповненне взяв на себе віденський кабінет в осінній умові. І тим часом як одні в безсилім гніві присягали ся добити ся зміни намісника, і на першу чергу ставили боротьбу проти нього, не здаючи справи, як таку зміну можна осягнути, — иньші, більш холодні, не знали, на яку ступити: чи тримати ся непримирено-ворожо против намісника, що так безпардонно обдурив їх, чи шукати якогось порозуміння з ним, коли він виявив себе

властивим паном ситуації...

Вистріли 12 квітня вивели, як здавало ся, нашу суспільність, з сього бездорожжя. Молодий студент зліквідував по своєму, револьвером рахунок української суспільности з галицьким королем. Страшенне перераженне і паніка огорнули польську суспільність. Вони вилили ся у польських мас з інтелігенцією включно в обридливих проявах брутальности і моральної нікчемности, в погромах львівських інституцій, уличних нападах, доносах і охотницькій провокації, що відслонили так несподівано-грубо внутрішній зміст „вище культурного елемента“ Галичини. В кругах політичних проявили себе в тих холодно-жорстоких цинічних і перфідних проєктах на *zniszczenie Rusi*, які аж пізнійше почали впливати в своїй наготі (вроді краківських конференцій в маю 1908 р., згодом опублікованих в цілості). В них вилив ся весь відвічний страх галицького Поляка перед пригнобленим, але не задавленим „братнім народом“ і брак всяких моральних критеріїв в відносинах до нього, груба „шкурність“ сих відносин.

Українська людність була незвичайно розбурхана сими проявами *furoris polonici* і по тім банкрутстві уговоної політики, яке встигло виявити себе в повній силі до тої пори, можна було сподівати ся, що бодай тепер керманичі галицької політики завернуть ся в своїм курсі „реальної“ політики. Шеф центрального правительства признав ся в своїй безсильности дати Українцям що небудь важне. Правительство ігнорувало домаганне Русинів, щоб іменованне намісника не було ділом польського кола. Протести против кандидатури д-ра Бобжиньского, що за своєї віце-президентури галицької шкільної ради дав себе Русинам пізнати як незвичайно зручний і витривалий будівничий польського пановання, — полишили ся без успіху.

Але замість апелювати до народу, замість подвинути його до такого натиску на правитель-ство, який би показав йому, що не можна далі підтримувати галицьке *statu quo*, — наші політики всіма силами далі тримали ся опортуністичної тактики й силкували ся вигладити свої відносини до правлящих кругів. На веснянім партійнім нац. демократичнім зїзді (ширшім народнім комітеті) провідники нац. демократів виступили з гіркими жалями на всіх, хто пхає їх на принципіальну до-рогу. „Принципіальна політика“ в їх устах звучить як якась наруга над здоровим політичним розу-мом, як найвищий абсурд, стає якоюсь апокаліп-тичною бестиєю, а домаганне принципіальної по-літики — найгіршим лихом, яке спало на галицьку політику, причиною всіх бід. Редактор „Діла“, що заступав сей принципіальний напрям і з сього ста-новища оцінював парламентарну діяльність, зму-шений був уступити з редакції при кінці літа. Союз з бар. Беком був задержаний, мовляв для того, аби не звільняти його з неоплаченого ра-хунку за осінній трактат — хоч він зовсім виразно показав уже себе невиплатним. Але ще більшою несподіванкою були заходи до „зближення“ з поль-ськими правлящими кругами, підняті українськими політиками для устанавлення *modus vivendi* з поль-ським елементом, що саме показав себе таким без-мірно ворожим, брутальним і неперебірчивим су-проти українства.

Для шефа галицького правительства, котрого кандидатуру так сильно поборювано кілька тиж-нів перед тим, українські політики починають всі-ми способами робити прихильну опінію, творять легенду про його добрі заміри, спасенні змагання до справедливости й законности. Се все в атмо-сфері переповненій запахом хлопської крови, стрі-лянь в Чернихові й Фельштині. Припинено всякий рух між селянством, і з вдоволенням вказувано

на брак репресій з боку краєвого правительства. Так, воно не забороняло віч, котрих не скликувано; не давило страйків, котрих не було; не розгоняло зборів, котрі не відбували ся! Заступник українського клубу на осіннім прийнятю підніс перед цісарем „визначну заслугу“ нового намісника коло уставлення спокійних відносин в Галичині і зазначив, що своєю діяльністю він „готов здобути довіре руського населення“. Представник радикальної лівіці українського клубу, виступивши в парляменті против надужить галицької адміністрації, підніс з признаннем діяльність нового намісника, його виступи в соймі, признав, що за часів нового намісника адміністрація поліпшилася, і звернув вістре свого меча на адміністрацію низшу, яка, мовляв, не приспособила ся до спасенних інтенцій свого шефа. В устах галицького радикала були се компліменти дуже значущі.

А вже верхом іронії було, коли д-р Бобжинський, сей давній, випробований, незвичайно зручний і енергічний противник українського національного житя, опинив ся в ролі мужа довіря, союзника і дорадника наших політиків, — під час осінньої сесії сойму 1908 р.

*

Ся перша сесія нового сойму зістанеть ся одною з найсумнійших сторін українського парламентаризму.

Ситуація була незвичайно поважна. Правлящі сфери Австрії не на жарт були затривожені тим, що робило ся в Галичині. Цілий ряд хлопських трупів, від убийства Каганця почавши; криклива агітація москвофілів; „неприродний“ союз Поляків з противодержавним москвофільством; огірченне Українців; убийство Потоцкого і безконечні процеси за „похвалюванне убийства“ — все се мусіло тривожити двірські круги, особливо

супроти можливих напружень з Росією в балканській політиці. В сих кругах наростало переконання, що так іти дальше не може й треба в Галичині „щось зробити“. Ждали, які домагання поставить українська репрезентація іменем обрабованого і покривдженого під час останніх виборів українського народу з соймової трибуни, перед лицем своїх кривдників, Поляків і москвофілів. В польських кругах відчували вагу моменту і тривожились. Але над усяке сподіванне українська репрезентація спустила зброю і понатягавши рукавички *glacé*, заходила ся дивувати шановну публіку своєю „культурністю“, а властиво — невичерпаною смиренністю.

Певний передсмак сього дали поголоски про угодові польсько-українські переговори, що зявили ся перед початком соймової сесії. Наша преса і наші політики запевняли рішучо, що таких переговорів нема, що про угоду ніхто з них не думає. Одначе коли я на ширшій комітеті дня 1/IX н. с. поставив пропозицію, щоб ширший комітет видав комунікат і в нім констатував, що всі поголоски про угодові переговори безпідставні, і для польсько-української угоди бракує підстав, — послі завзято спротивили сьому, і їх прихильники переголосували сю резолюцію, що мала на меті не тільки розсіяти тривогу, викликану поголосками, але й розяснити ситуацію взагалі. Наші політики вважали за ліпше лишити ситуацію непроясненою, і учасники зїзду розійшли в переконанню, що поголоски не безпідставні, і щось робить ся або приготовляеть ся для польсько-українського „зближення“, як делікатно висловляли ся ті, що не рішали ся говорити про угоду.

Провідники нашої політики були збентежені проявами польсько-москвофільського порозуміння, що проявило ся так яскраво підчас соймових виборів, а потім в галицькій дебаті весняної сесії

парляменту, де москвофіл Глібовицький з повним занедбаннем всякої гідности виступив в обороні польського режіму Галичини, і далі популяризовало ся неустанно в польській пресі. Гідність віцемаршалка, правда, перед відкритем сойму прийняв по давньому митрополит, так що ся справа зійшла з порядку дня; але провідники наші побоювали ся, що членом виділу краєвого стане москвофіл, і се непокоїло їх. Даремно я й иньші дехто силкували ся їх переконати, що не треба надавати великого значіння сій справі, і взагалі польсько-москвофільському *entente cordiale* (сердечній згоді), бо ся згода не може бути ані щирою, ані довго трівалою; і в усякім разі не варто якимсь запобіганнем відводити від кроку, який тільки для самих Поляків буде шкідливим (компромітуючи їх). Сі остереження не мали успіху, і соймова репрезентація українська пішла власне сею дорогою: запобігання українськими послами польських кругів перед москвофілами, щоб не дати далі стверднути польсько-москвофільському союзови.

Партийні органи українські з вдоволенням зазначили те здивованне, яке пережили польські парламентаристи, коли замість різкої, на все готової опозиції зі сторони українських політиків побачили безграничну здержливість, на місце гнівного пориву холодні деклямації, замість боротьби формальне „зазначуванне“. Так мало зрозуміння ситуації не сподівали ся від наших репрезентантів навіть вороги-Поляки, і були приємно здивовані, на втіху українських політиків, які вірили, що „заімпонували“ їм своїм джентельменством і „культурністю“. Наші послы ревно працювали по комісіях, багато і гарно говорили в повній палаті; вони неустанно „зазначали своє становище“ против ріжних польських аспірацій, протестували против ріжних польських проєктів

на zniszczenie Rusi, ставили свої проєкти, резолюції, і т. д., але — робили се все так обережно, так льояльно, щоб ані на хвилю не закаламутити доброго настрою господарів „польського парламенту“ та не спинити успішного ходу його „органічної праці“. Посли наші не ужили ніяких серйозних заходів против незвичайно важного закону про межі краєвої культури (т. зв. lex Sala), що був незвичайно важним поступом в автономічних домаганнях польських; навіть в справозданнях з соймової сесії представляли його українській суспільности як річ не тільки не шкідливу, а навіть користну, бо закон докладно вияснює, що саме належить до сфери сойму в справі „краєвої культури“. Через се взагалі ніякої острійшої акції, яку роблено против інших небажаних законів, против сього закону не розведено, і він щасливо дістав цісарську санкцію, і аж та санкція викликала запізнені ляментациї в українських кругах.

Провідники соймової репрезентації вважали вказаним навіть підбасовувати наріканням польських автономистів на безглуздий віденський централізм (з приводу незатвердження одної соймової постанови, виїмково користної), і тим вправляли в добрий гумор польських хазяїв Галичини. Мовчки скорили ся вони новоухваленому регулямінови, що признає тільки польську мову офіційною, урядовою мовою нового галицького сойму. Добровільно, без протестів реферували по польськи в палаті як референти комісії, немов не відчуваючи тим, яку величезну принципіальну уступку роблять вони польському праву, мовчки признаючи галицький сойм соймом польським.

Реального за такі принципіальні уступки наш соймовий клуб для українського народу не добив ся нічого. Ріжні дрібні господарські пільги для української людности тої або сеї місцевости

не можуть іти в рахунок, і про сю політику „малих діл“ я поговорю пізнійше, а деякі „здобутки“, в роді резолюції, щоб при закладанню нових гімназій брали ся під розвагу інтереси обох народностей, проявили занадто скоро свою властиву вартість. Одиноким важним здобутком наші послы вважали те, що членом виділу краювого став Українець; але з вище поданих мотивів не можна було вважати се ніяким здобутком, тим більше, що можна було сильно сумнівати ся, чи навіть при найрізшій опозиції українського клубу польські політики рішили ся б дати се місце москвофілови. Незадовго стало відомим, що корона через намісника зробила польським соймовим кругам рішучі остеререження перед таким кроком, і намісник зробив усе, щоб йому запобігти. А ратуючи польських політиків від компромітації, перед українськими удавав свої заходи за вплив своєї зичливости для українства — і переконав їх у тім. Вони вірили йому й готові були йти за його радами...

Ну, за теж наші послы розвіяли репутацію „гайдамаків“, якими їх атестувала польська преса, і сим успіхом вже могли почванити ся. Польські політики просто розчулені були „культурністю“ наших послів, і генеральний бесідник консерватист Мілевский, при найважнішій моменті сесії — ухвалі бюджету, даючи резюме з соймової сесії, зазначив „з радістю“ новий курс руської політики. Жалував тільки, що в Відні та Берліні, „де так часто висувають проти Поляків, як аргумент, руську справу“, не чули, як згідно і полюбобно рішають Русини з Поляками краєві справи в сім галицьким соймі. Цісар на делегаційній розмові висловив компліменти за згідну і спокійну роботу галицького сойму, ставлячи його взірцем для інших соймів, а польські послы на се відповідали похвалами „розважному поведенню українського

клубу“, тим часом як український делегат головну заслугу в тім признав новому намісникови.

„Цісар вдоволений і Русини вдоволені“, влучно надписало звістку про се „Діло“.

Вдоволенне цісаря (і Поляків) могло бути одинокою причиною вдоволення української суспільности з соймової сесії, бо було єдиною заплаатою за самовідреченне українських політиків. Рішучий момент, коли правлящі круги ждали з української сторони найбільшого напруження боротьби, сподівали ся почути сердечний крик руської обиди перед лицем своїх кривдників і ворогів, був упущений безповоротно.

Ті, що хотіли скористати з виступів українських послів у соймі як з вихідної точки для певного натиску на польське правління Галичини, щоб добити ся від нього зміни відносин до українського елемента, — мусіли спустити руки перед іділею згідної і спокійної соймової спільної праці польських і українських „розважних“ політиків.

*

Ся нещаслива угодова політика соймова, крім того що так мудро вивела польську сторону з тяжкої ситуації, змарнувала вдячний момент, і т. д., ще й поставила в досить трудне становище український віденський клуб в найближшій сесії. Парляментарна ситуація наказувала йому бодай тепер прийти до серйозної опозиції правительству. Але після того як українські послы провели в такій святій згоді соймову сесію з польською репрезентацією, як було атакувати центральне правительство, центральний парлямент за те, що вони не хочуть мішати ся в польсько-українську боротьбу, не хочуть заводити санацію відносин? Після того як соймовий клуб в сій сесії дав певну санкцію автономічним змаганням Поляків, як тут було апелювати до центрального

правительства? І яка логіка була б в горячій натиску на нього по такій „розважності“ супроти властивого противника і ворога?

Обставини укладали ся, правда, так, що в іденськiм парламенті українські послы мусіли перейти до рішучого поборювання правительства. Бар. Бек упав перед відкритєм осінньої сесії і таким чином забрав з собою свій договір з українськими послами, з якого вони майже нічого не дістали від нього. На чолі правительства опинив ся бар. Бінерт, що вже перед тим дав себе Українцям пізнати як вірний сторож *statu quo*. Ті скромні концесійки, чи натяки на концесії, які були дані Українцям Беком, були піддані, з нагоди університетської авантури, під цензуру польського кола *ex post*. В додатку бар. Бінерт заявив усім партиям, що як шеф урядничого, тимчасового кабінету, він не має права робити ніяких обов'язань і приречень, ніяких уступок. Отже для якої небудь „реальної“ політики вже не зiставало ся місця — правительство пропонувало служити йому не за плату, а тільки „за ласку“, і можна було сподівати ся, що тепер нарешті наші послы побачать себе змушеними до принципіальної політики, вийдуть бодай з мусу на праву дорогу. Але й сим разом надії не справили ся, а вийшло більше на старе прислів'є: „привикне за возом бігати, побіжить і за саньми“.

Прийшла бюджетова провізорія, а хоч триумф правительства був наперед запевнений, бо мало воно для провізорії дуже значну більшість, то все таки український клуб не відважив ся витримати на принципіальній позиції, не відважив ся голосувати *contra* для простого зазначення своєї позиції: український клуб вийшов з палати під час голосовання.

Прийшла справа анексії Босни й Герцоговини, рішала ся доля сербського народу, не

питаючи його волі й згоди. Послам дано до зрозуміння, що корона прив'язує велику вагу до сеї справи й бажає собі голосування за анексією як доказу лояльності для корони і династії. І українські політики не устояли перед сею перспективою неласки — хоч стільки разів заявляли й самі, й через пресу, що поведенне австрійського правительства з українським народом робить все для того, щоб знищити в українській суспільності всякі почуття для корони. Хоч справа була того рода, що голосувати ся за нею — значило спроневерити ся основним принципам українського демократизму і свободоловності, ідеям національного самоозначення, — все таки українські послы голосували за анексією. Навіть більше. Українському послови припала сумнівна честь бути генеральним бесідником про анексії. Соціал-демократи, з яких ще саме перед тим „Діло“ іронізувало за їх услужність правительству, дало бесідника *contra*, а український посол говорив про. Досить то була рідка нагода для українського посла, не призвичаєного до парламентарних відзнак; але як прийшло ся перед хрещеним світом вибілювати таку „дражливу“ справу, — як раз здав ся до сього Русин. І білив. Казав як умів, навіть на близькість Українців до Сербів і на любов до них покликав ся.

Нарешті в третій важній для правительства справі — уповажнення до уложення торговельних трактатів, український клуб лишив своїм членам вільну руку. Частина українських послів голосувала за правительственным предложением і уратувала його, бо пройшло воно всього тільки двома голосами.

Уратувало вповні безкористно, з чистої, платонічної любови до правительства.

Се було трохи забагато навигь для нашого клубу, і в новорічній сесії він по стількох про-

грішеннях здобув ся на принципіальний крок: готував против контінгента рекрутів, не оглядаючи на ласку корони, в дуже важкий момент, перед перспективою війни. Але в сій принципіальности не витримав, і кілька тижнів потім українські послы уже ратували своїми голосами те саме правительство від прикрої для нього резолюції: немила правительству догана в справі концесії на заснування боснійського аграрного банку була повалена більшістю пяти голосів, саме стількох скільки було буковинських послів. А разом з тим не самі вже тільки Буковинці, а взагалі всі українські члени бюджетової комісії ратували етат міністерства судівництва і для того відтягнули ся від голосовання. В сій помилці висповідав ся кілька день пізнійше перед повною палатою оден з провідників українських послів, випавши з рівноваги, коли міністер судівництва відплатив за сей поратунок обороною галицького судівництва перед закидами й домаганнями галицьких послів. „Так говорить член правительства, котре ми уратували“, міг тільки скрикнути згаданий посол.

Сумне признанне!

*

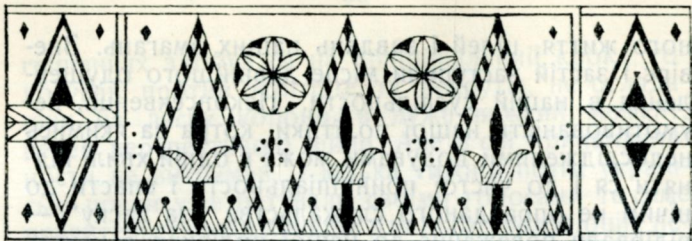
Така в головних зарисах сумна історія блукань нашої парламентарної політики по бездорожах опортунізму. Сумна, бо раз у раз сходячи з яснотизначеної пути принципіальної політики на манівці „реалізму“, а звідси вже збігаючи на нічим не оправдані бездорожа „служби за ласку“, змарнувала вона не тільки дорогий час, а й дорогий капітал народньої енергії, активности, віри в себе. Не тільки не осягнуто ніяких реальних здобутків, але неустанним розмінюванням політичних завдань моменту на дрібні концесії, на дрібну монету малих діл, затрачено розумінне провідних принципів нашого політично-національ-

ного життя, цілей і завдань наших змагань. Зневіре і застій заступили місце давнійшого одушевлення в нашій суспільности. Неконсеквенції, неумотивованість нашої політики, котра за якимись недослідженими подувами може в одній хвилі підняти ся і до чистої принципіальности і спасти до нічим не оправданого служальства „за ласку“ — підірвали поважанне до нашої політики в кругах двірських, правительственних, парламентарних і соймових. Відзвичаїли рахувати ся з нашими домаганнями, які повинні б бути непохитним дорогосказом, твердим адамантом нашої політичної тактики, si non — non всяких договорів, союзів і виступів її.

Представивши отак загальний перебіг фактів нашої політики, в дальших статях вйду в принципальну оцінку головних моментів її та значіння, яке мали і матимуть вони для нашого політичного життя.

1909, липень.

Реальна політика на галицькім ґрунті.

ати змогу вести політику реальну, в ліпшім значінню того слова се, розумієть ся, ідеал кожного практичного політика. Практична політика не забава, не „штука для штуки“, вона ставить своїм завданням служити живому життю народа, здобуваючи йому нові підвалини для розвою його матеріяльних і духових сил, для поступу на дорозі добробуту, сили, щастя. Ніякий практичний політик не схоче робити з свого народа, з своєї суспільности мученика ідеї, розпинати його на хресті якоїсь абстрактної теорії, жертвувати його живими, реальними інтересами для якоїсь доктрини (те що й зветь ся доктринерством). Але з другого боку не досить мати охоту, але треба, як я що йно сказав — мати в самих обставинах змогу вести таку реальну політику в ліпшім значінню того слова, то значить здобувати дійсні, реальні вартости свому народови не окупаючи їх ціною народньої чести і гідности або зрадою основним підставам народнього житя, не платячи за здобуток в одній сфері уступками тяжкими, есенціональними в иньших сферах народніх інтересів.

Се не так легко, бо нинішня політика, а спеціально політика парламентарна давно стала формальним торгом на засаді *do ut des* (поступаю тобі, або мині поступив). Навіть такі звичайні чинности парламентарні, які здають ся простими формальностями — ухвала бюджету, контингенту рекрутів, прийоманне правительственних фінансових предложень — вони в основі являють ся також дуже важними і далекосяглими компромісами. Партия чи національна група, яка голосує за бюджетом, тим самим пишесть ся на правительствену систему; та що голосує за рекрутом — дає свою апробату на сучасний мілітаристичний устрій зі всіми його вицвітами. Клюб чи група, яка підтримує правительство, повинна, очевидно, мати сильне переконанне, що солідаризованне з сучасним режімом, з правительственною системою даного моменту оправдуєть ся важними реальними користями суспільними чи політичними. Бо як трудно оправдати політику утопічну, що гонить за далекими, нездійсними цілями, жертвуючи для них живі основні інтереси сучасности, то ще менше можна похвалити й таку тактику легкодушного жертвування основними принципами народнього житя, національної чи суспільної програми для обминення неприємного конфлікту, для святої згоди з сильними світа подавцями всяких благ даного моменту. Кепська фігура політик-утопіст, рицар сумного образа, що заводить у хмари свою суспільність. Але цинік-реаліст, опортуніст, для якого нема взагалі ніяких дальших цілей, ніякої ідеології, який цінить тільки конкретне, що можна зараз розміняти на дзвінку монету посад, субсидій і всяких матеріальних *beneficentiae*, які можна зараз розділити між політичними приятелями і помічниками, показати і ткнути пальцем перед виборцями на найближшій вічу? Перший, утопіст, вдаряє принаймні в вищі струни суспіль-

ности, налягає на ті здібности її, якими кінець кінцем живе і поступає всяка суспільність — здібність жертвувати менше важним для більше важного, приватним для загального, сучасним для будучого; ціною занедбання деяких користей, шансів, можливостей він гартує принаймні суспільність для дальшого походу, для дальших, важніших здобутків. Другий грає як раз на матеріалістичних, короткозоро-егоїстичних потягах її і деморалізує, дразнячи сі „хрунівські“ потяги.

*

Так, вертаю ся до сказаного: Приємно вести реальну політику в ліпшій значінню того слова, свобідну від опортунізму, то значить не поступаючи ся для певних моментальних користей нічим з основних принципів своїх змагань, не роблячи уступок ворожим тенденціям противника, не жертвуючи дальшими перспективами для біжучих успіхів. Приємно підтримувати правительство і тішити ся ласками подавців сьогосвітніх благ, маючи те переконанне, що се правительство не веде політики шкідної інтересам соціальним чи національним, що воно одушевлене справді добрими замірами, а в кождім збочінню можна буде його напевно опам'ятати й завернути голосом суспільної опінії. Приємно інкасувати до національного інвентаря здобутки реальної політики, з тим переконаннем, що се чистий зиск, не обтяжений ніякими небезпечними пасивами. Приємно, що й казати. Та не все бувають пригожі обставини для такої приємної політики, не всюди ґрунт родючий на її оводі.

Приходить ся мати діло з правительством настроєним неприхильно, ба навіть ворожим, котрого змагання і цілі, ціла система шкідлива, противна інтересам даної нації чи суспільности. Притиснути-б його, се правительством — приперти

до муру, користаючи з свого veto в справах бюджетових, рекрутових, законодавчих, — змусити його змінити свою політику, свою систему. Крикнути: „Ні сотика податку, ні одної голови рекрутської такому правительству!“ Піти в рішучу опозицію, не попускати ні в яких „державних konieczностях“, поки не змінить ся система.

Ба, а коли те правительство має своїх поплечників, прислужників своєї політики і на них може безпечно виїздити против опозиції даної групи? Коли воно настільки „реалістично“ настроєне, що нічого не робить собі з яких небудь відкликів до справедливости, до святих обов'язків супроти народу, суспільности, та брутально переходить над всякими виразами невдоволення і недовіря, певне того, що дві підстави свого панування — гроші і військо — таки матиме, бо знайде в парламенті потрібну більшість для „державних konieczностей?“ Тоді, розуміть ся, війна. Революційна атака, або затяжна облога — в гострійшій формі бойкоту, коли на то є відповідні засоби, або пасивна обструкція, коли на бойкот „не викапає“¹⁾. Дати сьому ворожому правительству відчутти свою відпорність на кождому місці і в кождій хвилі, — тверду як зелізо, невблаганно консеквентну як сталь. Аби воно почуло, що що має против себе ворога у себе дома, ворога невблаганного, „з добрим умом і твердою пам'яттю“, який не пробачить йому ані не попустить, не промине ніякої нагоди показати йому свою обиду, свою ворожнечу і недовіре, не „пожалує“ бідного правительства в ніяких трудних обставинах, не зігнеть ся ні перед гнівом ні перед ласкою „корони“; не дасть себе спокусити ніякими обіцянками ні делікатними авансами „високопостав-

¹⁾ Термін „обструкція“ уживаю тут і далі не в технічній, парламентарній значінню, а в ширшій — пасивного противлення.

лених осіб“ та золотом шитих льокаїв, їх хвилими знаками ласки і „широкого поважання“; не дозволить себе спровокувати ні до яких освідчин своєї „культурної висшости“ чи „джентльменства“. Одним словом стане як твердий крісловатий дуб, неподатний на ніякі делікатні підходи і компліменти, а стилю нашого непримиреного земляка з Вишні¹⁾ й скаже його словами: „не надійте ся нині, не надійте ся завтра, не надійте ся по завтра, в прійдущее время і во віки віків, аминь!“ І витриває на тім, твердо памятаючи, що кождому вільно пробачати свої образи, але не пробачати великодушно коштом свого народу тої шкоди, яка дієть ся і не перестає діяти ся тому народови. Покаже тим, що справді не заслужив, аби над ним і його народом переходили до денного порядку і легковажили його домагання. І діпне таки свого ранійше чи пізнійше.

Бо ніяке правительство, яке б цинічне супроти своїх обовязків не було, яких вірних мамелюків не мало б в своїм розпорядженню, не знесе довго пожитя з невблаганним внутрішнім ворогом у себе дома, в вічнім почуттю повного абсолютного відчуження від своїх підданих, в вічнім страху, що колись в рішучий момент нога його може пошпортати ся на сім совзькім місці. Ранійше чи пізнійше воно почне серіозно шукати поалагодження сеї ворожнечі та прийде до переконання, що „система“ мусить бути змінена для осягнення порозуміння. В конституційнім житю, де нікого не можна вийнати з під закону зовсім, не можна видати *aquae et ignis interdictio*²⁾ ніякій суспільній чи національній групі, — всяка хоч трохи значнійша група витривалою і консеквентною рішучою опозицією ранійше чи пізнійше дібеть ся уваги і поважання для своїх постулятів.

¹⁾ Івана Вишенського.

²⁾ Виключити з суспільности.

І очевидно там де не можна добити ся від правительства чи правлящих сфер сповнення своїх оправданих домагань звичайною парламентарною дорогою, за ціну признавання „державних конечностей“, там де приходиться стрінути ся з ворожою системою, а не простим непорозумінням, — там така рішуча обструкція „аж до skutku“ являєть ся одинокою дорогою до поправи відносин. Инакше сказавши — вона в таких обставинах зістаєть ся єдиною дорогою реальної політики для даної групи чи народности в данім моменті.

*

Але, — скажуть мині на се мої галицькі читачі, до котрих се пишу, — нащо викладати так докладно те що й без того звісне кождому? Всі знаємо, що правительственный режим, під яким живемо в Галичині, глибоко і безнадійно неприхильний нашому національному життю; що наше політичне жите в руках нашого історичного ворога, і політика правительства супроти нас диктуєть ся польськими політиками, що не мають иньшої мети, як переробити нас на вірних слуг польської річипосполитої, або — задавити наше національне жите під гнетом польськості Австрійські політики, супроти того, в відносинах до українськодо елементу поділяють ся на дві категорії — таких що не хочуть нічого зробити для українства і таких що не можуть нічого для його зробити. Перші дивлять ся на українство крізь українофобську призму і свідомо віддають його на паству Полякам. Другі може і не вважають з австрійського становища таке жертвуванне Полякам Українців за вказане і корисне, але знають, або довідують ся згодом, що польське veto загороджує дорогу всякій пробі змінити систему супроти Українців, всякій серіозній уступці для

них. І кінець кінцем всякі обіцянки австрійських правителів кінчають ся порадою поговорити на тему українських потреб з польським колом. Так незмінно кінчають ся всякі „угоди“ і „умови“ австро-українські. Такою радою закінчив Каз. Бадені, розпочавши угоду в ролі австрійського намісника; такий був кінець останніх трактатів з бар. Беком, що теж почав контрактом з українським клубом, приобіцявши йому купу ріжних великих і малих грушок на вербі, а кінець кінцем відіслав до польського кола, заявивши свою готовість посередничити в переговорах з ним. Австрійське правительство твердо стало на тім, що без польського placet воно не може робити ніяких уступок Українцям. Ну, а польське placet сидить в зачарованому колі. Доки Українці борикають ся з польським панованнем, їм не можна нічого попустити з польського стану пановання. А як скапітулюють і простелять ся перед Поляками — то не буде пощо і уступати українству, не буде чого закаламучувати новими здобутками його спокійної агонії — нехай ліпше тихо вмирає. І поки австрійське правительство не рішить ся трактувати Українців як австрійську народність, а не польських підданих, поки не відважить ся сповняти українських постулатів без огляду на волю Поляків — доти не може бути мови про якесь порозумінне з австрійським правительством. Доти можуть бути тільки якісь маловажні зривки, що супроти ворожої загальної системи не мають ніякого значіння, депреціують ся в ній і не варті того, щоб за для них ослабляти свою опозиційну лінію та розвивати переконанне в правлящих сферах, що українські представники можуть вдоволити ся будь якими дрібницями. Не дрібні концесії, а основна зміна системи — се стало окликом української суспільности Галичини. Ним стріла вона вона двадцять літ тому назад Баде-

Відкриття з суспільности

нівську угоду, і відвернула ся від неї, неважаючи на те, що авторитетні й поважані нею політики взяли участь в сій угоді. І в наведеній (в попередній статі) недавній директиві Народнього Комітета — начальної управи найбільшої і найвпливовійшої української партії, бачимо той сам постулат: добивати ся з мін и с и с т е м и і до того часу не йти на ніякі угоди з правительством за якісь „концесії“.

Так міг би подумати або й сказати не оден читач, прочитавши сказане вище. І він був би правий остільки, що постулат консеквентного вимагання від правительства зміни системи, дорогою рішучої опозиції, або те, що зветь ся звичайно, не зовсім точно, постулятом „принципiальної політики“¹⁾, справді став в Галичині від давна ходячою фазою. Але приглядаючи ся тому, якими дорогами йде та політика не в фразях, а на ділі, приходиться думати, що сей постулат висить на язиках, але слабо сповняється, і очевидно з того — не дуже серіозно і висловлюється або приймається. Перегляд галицької політики за недовгі роки, зроблений мною в попередній статі, думаю, показує аж занадто виразно, що політика ся була і зістанеть ся чим хочете, тільки не політикою консеквентної, рішучої опозиції правительству *usque ad finem* — аж до зміни нинішньої неприязної українському народови системи. Була вона одним довгим ланцюгом неконсеквенцій в відносинах до центрального і краюого правительства беручи її з сього становища — та і з усякого иньшого.

¹⁾ Не зовсім точно, кажу, бо зміна системи се ціль, а принципiальність характеризує загальний характер політики; щоб політика була принципiальною, не досить, щоб ціль, як в данім разі, відповідала принципам нашим, але щоб і осягала ся вона в згоді з сими принципами, а не дорогою опортуністичною, то значить жертвованнем принципів для осягнення поставленої мети.

Се тяжкий, непростимий гріх галицької політики, що тяжить на ній не віднині, а від цілого останнього чверть-століття, то значить — на всій галицькій українській (народовецькій) політиці. Українські народовці досить рано оцінили ситуацію зовсім вірно, в тім дусі як се схарактеризовано вище: що треба домагати ся не дрібних концесій, а зміни системи, не дорогою принагідних дрібних творів, а консеквентним, витривалим натиском, аж міродайні сфери рішать ся відступити від свого трактовання Галицької Руси як приватного майна польського. Але вірно оцінивши ситуацію і зробивши з неї зовсім вірний льогічний вивід, ся галицька політика ніколи не могла устояти ся на вибраній нею позиції. Все в рішучий момент спокушав її сатана „концесіями“; зачинало ся від системи, кінчило ся дрібними здобутками, і за ним тратили ся роки витривалости, абстіненції, пожертвовання. Адже і Баденівська угода зачала ся з умови „про зміну системи“, а скінчила ся на „здобутках“ — одно асекураційне товариство, одна гімназія, одна катедра університетська. Точнісенько як отсе з бар. Беком: зачало ся з системи, скінчило ся — не знаю, як кому здаєть ся, а по моєму — на самій концесії українському земельному банку.

І так воно все, в більших чи меньших розмірах. Розмахуєть ся наша політика на „рішучу опозицію“, розмахуєть ся; підіймає народню відпорність, підіймає. Але в рішучий момент, коли вона справді стає правительству в чімсь ненаручною, — завсіди знайдеть ся на українську копієчку чортова дірочка. Вищерить котрийсь „високопоставлений“ зуби до наших шановніших послів, помаже по губах; дасть „вінка“ корона; знайдеть ся якийсь „дійсно прихильний нам міністр“, і пішло все прахом. Піде по краю пароль тихо, не товптець, панам на запятки не наступить, не спо-

лоште „щасливої констеляції“, не утрудняйте становища „незвичайно прихильного міністра“, не дражніть корони. Присяде нарід, прикра для правительства хвиля промине, „незвичайно прихильний“ міністр покажеть ся неприхильним, або переконаєть ся що „невважаючи на всі бажання він для Русинів без згоди польського кола нічого не годен зробити“, коротше сказати — „хоче, а не може“. І остали ся наші шановніші послы з тим що на губах від мащення зістав ся приємний смак, а суспільности, посумувавши над змарнованим часом і зусиллями, приходить ся починати знову з того місця, де вона була перед роками. Преса починає заводити „на остру нуту“, послы ударяють на правительство, нарід починає помалу розмахувати ся знову, і т. д.

Сумно се, і Боже мій — як сумно! Раз помилка, другий раз помилка, але коли „двадцять лѣтъ на ефтомъ самомъ мѣстѣ“ перевертаєть ся наша політика — то се дає дуже несеріозне свідощтво не тільки нашим політикам, а й цілій суспільности, цілому народови.

Суспільність, що правда, може звиняти ся своєю безрадністю: послы не приймають її директив, не раз таки не хочуть приймати ні їх ні взагалі критики своєї політики, вважаючи критичну оцінку політики питанням особистим, справою довіря до них. Часто буває вперед звісно, що директиви „принціпiальної політики“ послы не бажать і не приймають. Посольська репрезентація фактично буває вповні назалежною від суспільности, маючи тверді підстави в тім, що являєть ся фактичним нашим національним правительством. Все се так. Але вини суспільности не можна таки не признати.

Коли посол знає, що його діяльність в кождім разі буде акцептована і похвалена; коли — як я сам був нераз тому свідком навіть за сі два

останні роки — партійний зїзд заявляє ся за „принципальною“ політикою — за безоглядним побороуванням ворожої системи, а заразом приймає резолюцію якого небудь посольського підсудка, щоб зїзд „не вязав своїх послів“, а дав їм вільну руку „в тактиці“, „з огляду на можливі не передвиджені зміни ситуації“ — то трудно дивудати ся послам, що не беруть серіозно того, чого не бере серіозно сама суспільність, чи її репрезентація — партійний зїзд її „найбільшої й найвпливовішої партійної організації“. Носити на язика постулят принципальної політики і давати в тактиці „вільну руку“ — се значить деморалізувати послів. І наша суспільність безперечно деморалізує своїх послів — так як послі знов деморалізують свою суспільність, випадаючи з ролі від часу до часу та при кожній сильнійшій спокусі заохочуючи суспільність розміняти принципальну політику на політику концесій, „малих діл“.

*

Сидів я на селі, де „дідичить“ збанкрутований польський панок. Село гірське, його єдиний капітал — основний і оборотовий, се смерековий ліс. Обертати сим капіталом можна, запустивши ліс на 80—100 літ і потім поділивши його на відповідне число районів та вирубуючи по одному. Се єдиний раціональний спосіб експльоатовання сього капіталу, ужитковання сих камінистих „греготів“. Але збанкрутований панок не може так господарити. Він не може засівати сих гір лісом і чекати десятків літ, йому треба зараз, хоч кількадесять банок, і він дає на зруб тоненькі як сїрники смереки, не засіває лісів, марнує ґрунт.

Коли я придивляв ся господарству отсього дідовода, мені часто пригадувала ся наша галицька політика. Теж саме дідоводство. Не мо-

жуть витривати, вичекати. Знають на память, що одинока раціональна політика, се виреченне дрібних здобутків на користь зтяжної обструкції для осягнення основних змін в системі. Але будьте певні, що від часу до часу якийсь шановний політик все утне своє *praeterea censeo*: „ми нарід бідний, принципи принципами, а нам би паралельку тим часом“... І злими очами буде їсти вас, коли почнете доводити, що не можна ж продавати національні постуляти за паралельку чи катедру. „Де нам до людей, нам обносочки які небудь при нашій біді“. Се за шкурою пишуть. Як не говорить ся для доброго тону, то відчуваєть ся що хвилі. Все політичне освідомленне іде власне на викоріненне отсеї дідівської малодушности. І розуміть ся, при всякім прояві такої малодушности не тяжко б було нашим провідникам малим накладом праці й часу витолкувати давно звісними, на память вивченими аргументами, що ніякі концесії не заступлять корінної зміни системи, що значінне сих концесій зникаючо мале при нинішній системі, яка неутралізує їх позитивні сторони, а основна зміна системи може бути осягнена не дрібними торгами і угодами, а витривалою, зтяжною облогою, без перемир і складань зброї.

Але щож! Від часу до часу, все заходить така ситуація, що самі провідники впадають в ту дідівську нуту і починають говорити на тему, що неможна сподівати ся відразу перелому, „треба здобувати собі бодай етапами якусь можливість дальшого розвитку“. Або патетично відкликують до соток листів, бажань і поручень, з якими звертають ся до послів їх виборці, взагалі наша суспільність. „Той просить допильнувати його подання, той рекурсу, там неправне перенесенне, там субвенція на якісь національні цілі. Приходить ся день у день ходити від шефа до шефа, треба підтримувати якісь людяні відносини. Домагаєть ся

помочи в тих справах — мусите годити ся, що ми стараємо ся зблизити ся до правительства, бути в контактї з ним, щоб ми могли нести сю поміч нашій бідній суспільности. Що могли б ми зробити, ставши на непримиримо-опозиційній позиції? що сказали б ви самі, як би почули від нас — ми ведемо принципіальну політику і не можемо нічим вам служити?“ і т. д. Або глибокі іронізовання в тім родї: „Домагаєте ся принципіальної політики, зрвання з політикою здобутків, і заразом домагаєте ся, щоб посла виторговували такі непринципіальні здобутки, як субвенцію на те або иньше товариство“...

Ніщо не дає такого свідоцтва убожества нашого політичного розвитку, як отакі резонювання людей, що підіймають ся бути політичними провідниками нашої суспільности, а можуть з такими аргументами звертати ся до неї! Глибоко деморалізаційний вплив таких випадів сам по собі — але тепер перед усім одмітимо отсю недорічність:

Чи ті люде що звертають ся до посла з своїми особистими чи громадськими прошеннями й порученнями, справді поручають послови спродати національну політику за ту субвенцію, чи за полагодженне справи, яку свому послови поручають? І чи п. посол такий безрадний, що не міг би дати відправи якомусь наївному петентови з під темної звізди, який би поручив його справу полагодити „ціною крови“ українського народу, запродавши ся задля користного полагодження його справи?

Широко розповсюднений звичай (не тільки в Австрії), правдиве „звичаєве право“ посольське вимагає, щоб посол крім загально-політичних справ не відмовляв помочи в ріжних конкретних, навіть персональних, не тільки громадських справах, в яких його виборці, чи взагалі члени су-

спільности звертають ся до його як до особи авторитетом громадського довіря уоруженої для заступництва інтересів своєї суспільности. Але чи вимагає се від нього, аби він, щоб бути помічним своїй суспільности, тримав ся правительственной політики? Коли виборці хочуть мати правительственного посла, то можуть собі такого вибрати; але щоб опозиційний посол, вибраний під знаком опозиції, вважав своїм обовязком вести правительственну політику, аби здобувати субвенції для краєвих товариств, чи бути добрим ходаком в ріжних порученнях, які дають йому „з краю?“ Якби так котрий посол з лівиці російської думи мотивував свій перехід з опозиційної політики на правительственну тим, що йому в ролі правительственного посла наручнійше буде ходити просити за невинно арештованих, або за ріжних засланих?

Таж так міркуючи можна вивести, що й адвокат, аби мати успіх в суді, перед трибуналом і т. д., обовязково повинен бути „хрунем“, щоб мати на своїй стороні прихильність судів, яка певно „все багато значить“ у всяких справах. Але адвокати не вважають своїм обовязком хрунути ся, тому що вага кінець кінцем лежить в здібностях адвоката, а не в тім що він *dobrze widziany* в судових сферах. І розумний, тактовний, пильний, впливовий посол з крайно-опозиційних партій мабуть має більше шансів „виходити“ субвенцію чи якусь иньшу справу, ніж якийсь *Stimmvieh* з ультра-правительственной партії.

„Непринципiальнi здобутки“, як показує сама їх назва, не можуть бути мотивом для уступок з „принципiальної політики“; сеж повинно бути саме собою яснє. Крайно опозиційнє становище клябу не позбавляє нї його *in corpore* нї поодиноких послів змоги, не нарушуючи загального напрямку своєї політики, вести буденну роботу, пильнуючи дрібнiйших справ чи то в повнiй палаті,

чи то по комісіях, чи дорогою особистих інтервенцій у властей. І так можуть здобувати ся ті субвенції чи полагоджувати ся ті справи що поручають ся послам — без шкідного впливу на загальний напрям політики. Коли ж би зайшла навіть така ситуація, що послы з тактичних мотивів вважали б потрібним припинити сю буденну роботу для якого небудь сильнішого ефекту, то розуміть ся — суспільність дала б собі витолкувати і се та в інтересах загальної політики вирікла ся б такої помочи послів. Розуміть ся, дала б собі витолкувати припиненне по цілій лінії, а не таке припиненне на вибір: для тих кругів, що разом з жаданнем принципіальної політики дають послам розгрішенне на всякі збочіння від принципіальної політики, послы готові здобути всякі „непринципіальні здобутки“, а заразом для непримирених ворогів опортунізму тіж послы матимуть відповідь, що „принципіалісти“ не можуть ждати від послів ніякої помочи, коли поборюють політику концессій, — не тільки в своїх справах, але і в справах інституцій, які ведуть прихильники принципіальної політики.

На таким становищу з рештою не міг би стати ніякий посол, що шанує свою гідність народного заступника. Бо се б було рішуче надуживанне посольського мандату, політика не громадська, а котерійна, політичне гешефтьярство. Се бубл б перенесенне в суспільні відносини тих способів, якими правительство купує собі партизанів і деморалізує суспільність. І супроти таких послів як і против такої деморалізаційної тактики правительства, мусила-б виступити, опозиція безоглядна і рішуча, для оборони національної політики від котерийних спекуляцій.

Се все повинно бути ясно, як азбука. Але не минає кількох років, щоб наші провідники не угрузли в драговині „непринципальних здобутків“ та не розгубили при тім всього, придбаного принципіальною політикою попередніх літ. Пятнадцять літ тому, як я що йно прийшов до Галичини, чув я мірковання тодішніх угодовців на тему здобутків етапами: „Не можна так легковажити „якась там паралелька“!... Нам сього року паралелька, і на другий рік паралелька, — то ми за кілька років бозна як далеко будемо“...

На перевірку показувало ся, що сього року може й удало ся б дістати паралельку, заплативши за неї всім моральним престожем партії, всією боевою енергією суспільности. Але на другий рік вже не було б нічого: на третій рік — такаж сама пуста компромітація, і кілька літ проходило в тім, що суспільність місила глину на однім місці, не поступивши нічого наперед в сфері своєї політики, і зіставши ся з тою єдиною паралелькою (котра, в додатку, при нинішній системі, під нинішнім режімом польської ради шкільної і всеї „україновьоної“ адміністрації показувала ся теж не багато вартою). Житє тим часом ішло незмірно наперед, польський стан володіння незмірно скріпляв ся, використавши пильно те все, що попущено йому було в періоді угодових чи компромісових відносин, „зближень“ чи „шукань modus vivendi“ чи як там хотіли його делікатно назвати. І по кількох літах змарнованого часу, змарнованої енергії і важних упушень на користь противника починали на ново організувати „опозиційний настрій“ і рішучо „опозиційну політику“.

Польська коляса валила собі чвалом; українська балагула ледво лізла, застрягаючи на довгих попасах з безконечними переговорами про modus vivendi і відстаючи все більше й більше. Житє українське, правда йшло все таки наперед,

але йшло не завдяки політичним здобуткам, а незалежно від політики, тим напруженнєм бойової енергії громадянства, яку хоч паралізували і ослабляли політичні неконсеквенції, але не могли вповні стримати інстинктового, елементарного руху.

І от по п'ятнадцяти літах, по стількох науках, при обставинах далеко гірших, де напруженнє зросло, де ілюзіям згідної полагоди не лишило ся вже ніякого місця, ще раз — з уст тих уже що колись собачили старих угодовців та ухвалляли їм висловити „вирази нечуваної погорди“, — прийшло ся почути про умову з правительством, бути свідками, як українську політику запряжено ще раз до правительственного воза за ціну одного банка, одної гімназії, двох катедр, і т. д., — точнісенько як в 1889 р. Знову почули ми про „незвичайно прихильного нам“ міністра президента; довідали ся, що цілий ряд міністрів були вже основно поінформовані про потреби української людности, тільки на жаль уступили вони в самий момент, коли були готові показати себе чимсь позитивним (австрійські міністри мають звичайно то до себе, що як раз тоді уступають, як доходять якогось поняття про українську справу). Побачили ми навіть „готового на все добре“ намісника, що трохи не цілий рік подавав добрі надії нашим політичним сферам, аж поки вони не переконали ся, що його система допікає ще гірше, ніж режім його попередника. Роки найдорожшого часу і найбільших напружень енергії нашого народу змарновано на нові експерименти всяких *modus vivendi*, в напрямі „непринципціальних здобутків“. І нарешті — воєнні фанфари, поклики „на віча!“, ляменташі над „ударом нанесеним в саме серце українського народу“ — соймовим *lex Sala*, против котрого не зроблено нічого серйозного свого часу (порівняти так-

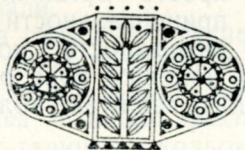
тику соймового клубу супроти нього хоч би з тактикою прийатою супроти закону про рентові оселі або в справі станиславівської гімназії)...

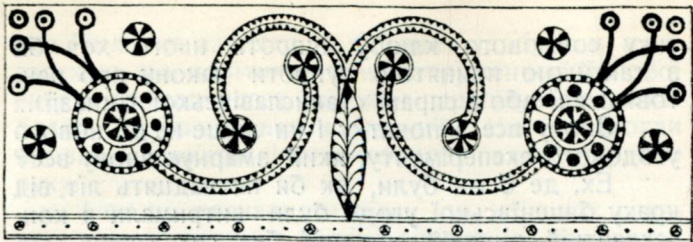
Знову все з початку і чи лише не до нового угодового експерименту, який змарнує знову все?

Ех, де б ми були, як би п'ятнадцять літ від краху баденівської угоди були витримали в консеквентній, рішучій опозиції, без сих заячих скоків, які лише виховували в противнім таборі переконанне, що українська опозиція тільки прелюдія до угодових переговорів, в котрих можна збути українську політику чим будь і відіслати „з квітком“!...

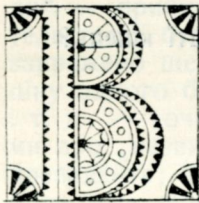
І коли тим скокам буде нарешті кінець?

1909, серпень.

„Малі діла“.

ертаю ся знову до розпочатої розмови на тему хибної галицької політики. *Materia inchoata porro tractatur, — nondum absolvitur*¹⁾.

Знову до дідівського убожества галицької політики — її просто органічної відрази до принципіальності і характерности, витривалости і консеквенції.

На свіжого чоловіка вона робить вражінне якогось морального каліцтва, політичної непочитальности.

Робить незвичайно тяжке вражінне, і справді тяжко шкідлива особливо на галицькім ґрунті, — ґрунті на котрім взагалі нічого доброго окрім витривалости тепер і не можна виплекати. А й сей одинокий добрий галицький овоч наші городники своїми експериментами заморюють до останку.

*

Мині здасть ся, що історична доля Галичини віками впливала на пониженне в тутешній українській людности елементів ініціативи, смілости, активности, і заступала їх прикметами пасивної

¹⁾ „Продовженне розпочатого, але ще не кінець“ — з шкільної латини.

витривалости, пасивного завзятя, упертости. Впродовж довгих віків Галичина була резервоаром, збірником, де шукала захисту українська людність полудневих і полуднево-східніх просторів під натиском степової людности. Була свого роду тихим і тїсним запічком, де хоронили ся люде, яким наприкрало ся більш рисковне, трівожне, але і більш дозвільне жите полудневих погранич. Все енергічнійше, смілівійше, багатше ініціативою тягнуло з Галичини на полудне і на схід, між те дозвільнійше, рухлівійше, горячійше жите. На місці лишало ся пасивнійше, важче, органічно не здатне до риску, до боротьби. І коли жите на пограничах ставало тяжшим, — знов таки першими сунули відти у галицький запічок елементи найменьш витривалі, „приклонники блаженного спокою“, тим часом як люде енергічнійші довго ще силкували ся удержати ся на верхах нової степової хвилі, і навіть зіставали ся на все серед тої грозової навали.

Екстензивна сила сього галицького збірника була велика. Не тільки сусідні подільські простори заповняли ся раз у раз галицькою людністю; народня ономастика й иньші факти вказують на росповсюдженне галицької кольонізації на Подніпровю, в Київщині, і на Задніпровю — в Полтавщині. Але ся екстензивність не тільки ослаблювала Галичину, — вона робила серед галицької людности певного рода добір на її некористь, бо громадили тут поклади пасивности й інерції. Розумієть ся, галицьке жите теж не було іділією. Перші столїтя історичного житя українського народу наповнені неустанною, завзятою боротьбою політичних організмів українських і польських (почасти і угорських) за західне пограниче, вічними пограничними війнами, про котрі багато знаємо навіть з випадкових записок літописей, хоч вони донесли нам лише денешо. Потім.

наступили століття поневолення сього західного українського погранича польським елементом, довгий і тяжкий процес економічного і юридичного обрабовання українського елемента. Про те Галичина в порівнянні з багатьма іншими українськими землями була все-таки найспокійнішим, найліпше загосподареним кутом, і його міцно трималися елементи, що над усе готові були цінити ту мінімальну забезпеченість і спокій, який давало тутешнє житє, хоч би й ціною пониження, зречення з прав горожанських і людських.

В обороні свого істновання, своїх традицій національних, етнографічних і культурних прикмет тутешній український елемент виявив багато витривалости, опору й пасивної сили. Тут виробився сей славний тип „упертого Русина“, з елястичністю гуми (резини), яку можна всякими способами мняти, давити, гризти — але не перекусити. Галичина може хвалитися тим, що з півтисячолітнього поневолення, обрабована з усяких матеріальних і культурних засобів, донесла до наших часів свою етнографічну фізіономію, свою національну свідомість, свої культурні традиції. Високого признання варта проявлена нею, поруч такої сили консерватизму, вихованого віками, незвичайна енергія відродження, розвою й поступу, що зараз же давала себе знати, коли зявлялася ся яканебудь мінімальна можливість її проявити.

Але з другого боку даремно шукали б ми чи в старшій історії Галичини, чи в новішому житю її сміливого злету „в сферу неможливого“ — відважних безоглядних виступів, серйозного ризикування для осягнення своїх плянів і мрій. Сміливих поривів, безоглядної відваги не видно в тутешнім житю. Се не те що східня Україна, де небезпечність житя виховувала в людях сміливість, рїск, нахил до ширших перспектив, здібність цінити осягненне поставленої мети вище над

всякі матеріальні рахунки, готовість все поставити на карту за здійснення того, що ставило ся вище над спокій, вигоду і саме жите.

Се відбило ся і на сучаснім житю. Галицьке жите вражає чоловіка з України своїм так би сказати — філістерським характером: дрібноміщанським привязаннем до всякої хоч маленької матеріальної вигоди, страхом перед ризиком, відразую просто фізичною до всякого жертвоування інтересами моменту для якоїсь дальшої мети, навіть своєї власної, і так само для цілей чи справ публичних або національних. Є карність національна, якої не знає иньша Україна; є певне *decorum* національне, виховане віками оборони свого національного істновання, і воно держить в своїй власти суспільність і чоловіка. Але зараз є непереможний нахил — як найменше поступити ся для сих національних вимог з свого матеріального добра — обійти ся по можности язиком, викрутити ся голосними фразами і — скінчити на них.

Я памятаю як ся напушиста фразольогія, що так відбивала від крайнього привязання на ділі до всього, що пахне заробітком чи карієрою — нераз прикро вражала мене, особливо в молодім поколінню галицькім, в молодіжи — рівняючи її до молодіжи російської України, що визначала ся в тих часах таким безмежним самопожертвоуванням, таким щирим ідеалізмом, який не позволяв на йоту розійти ся слову і ділу. Особливо лягли мені важко на душу вражіння великої сесії студентської 1901 р. Хвиля була рішуча, настрій був піднесений, молодіж з патосом заявляла про велику жертву, яку складає вона на національнім жертвеннику, йдучи на вигнання, зрікаючи ся всіх благ і вигод для народнової справи. Говорила широко, перейнята переконанням, що справді велику жертву приносить. І серед сих па-

тетичних фраз як справжній крик природи, з уст сеї самої молодіжи залунав поклик „до батьків“:

Молодіж зробила своє, вона зложила на жертвенник народу свою будучність, свої вигоди і кар'єру. Тепер ваша черга, батьки! Подбайте, щоб молодіж не потерпіла ніякої шкоди від сеї жертви, не звихнула нею своєї будучности.

Батьки поставили ся: зложено велику національну складку і роздано стипендії всім сецесіоністам. Приложено всі старання, щоб ніхто не потерпів ніякої шкоди через сецесію, не стратив ніодного семестра за своє пожертвовање. Се справді й було осягнено, завдяки щирому спочуттю суспільности. Се було гарно, се було б любо бачити, — як би, перше, се не обезцінювало самої жертви, друге — як би такий поклик не вийшов з кругів самої молодіжи; третє — як би в сім епізоді не просвічувало все те ж галицьке філістерство, сей крайній нахил до minimum-а звести всяку жертву, всякий матеріальний ущерб від ідейного виступу, від національної жертви — підстелити соломки під кожний сміливійший про око крок.

Розумієть ся, можна багато сказати в оправданнє, чи в оборону сеї тактики: національна економія велить вести боротьбу і розв'язувати свої національні завдання можливо малими засобами і тратами; спеціально треба дуже дбати про збільшенне інтелігентної верстви і берігти її кадри в виді молодіжи академічної й гімназіальної, і т. д. Все се правда. Всяке філістерство знайде тисячі зовсім вірних і справедливих аргументів в свою оборону. Але кінець кінцем всім тим тисячним добрам жертвуєть ся вправді одно, але те власне що найціннійше в чоловіку, чим стоїть і поступає людське жите — ідеалізм, ідейність, готовність для мотивів ідеологічних жертвувати „реальними“ вартостями даної хвилі.

Я не приклонник ідей історичного фаталізму і не думаю, щоб певні впливи історичного процесу незмінно, як первородний гріх, впливали потім до скончання віка на жите даного народу як його фатум. Я вірю в велику силу самоозначення колективного чоловіка, людської громади, і в широку сферу ділання сього самоозначення. І охарактеризованих вище прикмет галицької суспільности не вважаю незмінними, вічними... Навпаки сподію ся, що при тій живій силі відродження, розвою й поступу, яку проявляє ся найживіша й найцінніша нині частина нашої української вітчизни, згодом переживуть ся в ній ті прикмети пасивности і філістерства. При розбудженій активности народу такі прикмети можуть переживати ся навіть дуже скоро. Але в данім моменті приходить ся рахувати ся з сею спадщиною сумних віків ще дуже сильно у всім, а в тім і в політиці.

„Рождений для повзання літати не може“. Очевидна річ, що при теперішнім укладі галицького характера цілком безнадійною утопією було б думати про якусь революційну політику на галицькім ґрунті. Як в минувшині ми не знаходимо в галицькім житю сливе ніде яскравого проблиску революційної сили (рухи 1648—9 р. не можуть іти в рахунок) — так і тепер нема на се ніяких познак чи надій. Се мусимо собі сказати в очі по ширости, дарма чи се буде приємно чи неприємно. Та й, думаю, нікого тим дурити! І в правительственных і в польських кругах давно переконали ся в безплodности погроз революцією, якими від кільканадцятьох літ страшить їх галицька українська преса: мовляз, ще крапля і переповнить ся чаша терпеливости народньої, і народ український вчинить расплату! Тих крапель за сі роки в нашу чашу нападало подостатком, але міра терпеливости нашого народу не напов-

нила ся. В галицькім Українці нема нічого революційного. Його героїзм пасивної натури. Галицький тип — се „хитрий Панько“, клясично описаний Мартовичем. Він буде брати ся на всякі способи, щоб сповнити свій громадський чи національний обовязок; знесе всяку поневіру; пролізе комином, коли не пустять дверима; але відповісти активним опором — він не зможе. В крайности він підставить груди під багнет, як ставили їх Каганці; але не подумає вихопити багнета і обернути його другим кінцем. Се тип мученика, а не тип героя. Виїмком був атентат Січинського, але виїмок тільки підчеркує загальне правило. Ентузіазм, викликаний ним серед галицького громадянства, серед цілої людности, для мене поясняється ся власне його виїмковістю. „Як? наш чоловік здатний на щось таке? може відважити ся на подібний акт?!“ І се захоплювало людей навіть менше всього охочих оправдувати якусь насильство, тим менше — убийство. Але, повторяю, виїмковість тільки підчеркувала загальну нездібність Галичанина до терористичних актів, до агресивности активної боротьби.

Революційна тактика на галицькім ґрунті неможлива. Але нездатні до революційної боротьби, галицькі Паньки — дорогоцінний, незрівняний матеріал для тої пасивної обструкції, яку я представив в попередній статі, признаючи за єдину можливу раціональну політику в нинішніх обставинах галицького життя. Незмірна витривалість, холодне завзяте і упір, — всі ці прикмети, виховані віками галицького життя, при відповіднім проводі можуть чуда доказати. Се знають усі, хто мав діло з галицьким народом; інтелігенція слабша, але і з нею можна багато зробити, як би політичні провідники самі не збивали її від часу до часу політикою дрібного опортунізму, проповідю „малих діл“.

„Малі діла“ взагалі мають лиху репутацію. У них, розумієть ся, завсіди єсть багато своїх прихильників і оборонців — тих „тихих патріотів“, що вибирають своїм ділом спокійне і вигідне особисте жите під покривкою сих малих діл, на те, мовляв, щоб „робити своє маленьке діло“. Але в житю цілої суспільности проповідь малих діл виступає звичайно в моментах депресії і малодушности. Знаходить вона загальне спочутє, коли по вчинених зусиллях, особливо зусиллях даремних, невдалих, суспільности бажаєть ся спочинку, і для того — спокою, спокою, перед усім і над усе спокою. Або сей прапор вивішують, коли хочуть делікатно викрутити ся від обовязків, які кладе на суспільність даний момент, по просту сказавши — хочуть схрунити, за перепрошенням.

Тоді починають на різні тони і способи повторяти переконанне, що „наше время не время широких задач“, як формулував сі говорення російський сатирик.

Починають ся нагінки на всяку ідеологію, дотепковання з теоретиків, що ходять по хмарах; горячі заклики не дивити ся дальше свого носа, не підіймати ся вгору, а спускати ся на дно, в саму гущу практицизму.

Даєть ся загальне дозволенне розмінювати на безконечно малу монету діл (або й фрази про діла) свої обовязки перед суспільністю і часом, а заслонивши ся сими малими ділами — віддавати ся пильнованню своїх власних малих і великих інтересів чи взагалі жити „в своє удовольствіє“.

От через се й усякі усильні розмови на тему малих діл викликають несмак і підозріння, що за сим криєть ся щось не добре — або моральне банкрутство суспільности, або прелюдія до грандіозного хрунівства, якого самі ініціатори не ва-

жать ся впровадити відразу, не настроївши відповідно публіки.

Не хочу, розумієть ся, через те маловажити „малих діл“ самих по собі. Людський поступ — се безконечне громадженне мільярдів атомів сих малих діл, солідно і совістно сповнюваних. Як з незамітної творчої роботи мільярдів коральових поліпів виростають могутні громади коральових скал, так плідна муравельна праця поколінь, совістно сповнюваний буденний обовязок незамітно громадять культурні капітали суспільности й людства. Ніяка фраза, ніяке шибанне по хмарах не звільняє від обовязку чесного і солідного сповнювання свого ближшого діла, накиненого житем і обставинами; з блягерством, яке високолетними фразами викручуєть ся від реального діла, від сповнювання свого ближшого обовязку, треба бороти ся всіми силами. Але треба Духа божого над молекулярним процесом хаосу — треба ширшої провідної ідеї в сім атомізмі дрібних діл, взагалі ідеологічного елемента, який би зібрав в органічну цілість сю розсипану храмину, надав ціль і значінне сим атомам, а не дозволив розпасти ся й переродити ся в просту егоїстичну роботу для грубоособистих цілей і завдань.

В сім несенню ідеальних напрямів і директив в буденну роботу малих діл, в освітленню, в убагородненню, усвідомленню їх світлом ідеальнійшої мети лежить власне завданне тих, що беруть на себе провід в суспільности.

Певно, не можливо годувати свою суспільність самими ідеалістичними кличами, самими небесними зорями; хлібця хоче чоловік, та ще і з масельцем. Але тяжкою провинною провідників перед своїм народом стає, коли вони замість могутним кличем *sursum corda!* „горі серця“! підносити духа людського над сими турботами про хлібець з маслом, над усею буденщиною малих

діл — навпаки самі відвертають очі земляків від провідних зір, від ідеологічних завдань та завертають їх самі в низини життя і його дрібних, егоїстичних інтересів...

*

Особливо з великою обережністю мусять пускати ся всякі такі кличі в нашій Галичині, де суспільність і так зовсім не грішить охотою не то що залазити в хмари, а взагалі підняти ся хоч трошечки над рівень свого „малого діла“, своєї буденщини і поглянути з ширшого становища на справи. Філістерське привязанне до малих вартостей і без того підтинає тут всякий ширший полет гадки. Вся робота коло тутешньої суспільности власне повинна йти в напрямі поборювання сього міцного, глибоко закоріненого філістерства.

А замість того приходить ся слухати, як політичні провідники галицького народу, батьки Галицької України з патосом розповідають свому народови, як то вони, залишивши принципіальні справи для святого спокою, пріли по соймових комісіях, виборюючи ся для своїх виборців права мочити коноплі в річці Гноюватій, або добивали ся заборони спускати нафтову ропу в ставок Заросляк, добули посаду громадського писаря для д. Гикавого, переслідуваного радою повітовою, а своєю інтерпеляцією осягнули, що ц. к. намісник поручив ц. к. старості Пендзелькевичу на будуче по змозі не цитувати грецько-католицьких Рутенців в грецько-католицькі свята, і т. д. Шановні батьки народу з намащенням оповідають, як незмордовано працювали вони над сими малими ділами протягом цілої сесії, ледво встигаючи перейти з одної комісії до другої та здобуваючи все нові компліменти роботячости для „єдиного польського сойму“. Шановна публіка, піддаючи ся гордовитому переконанню шановних послів

про їх високі заслуги, сипле оплески, роздає признання. Тактика послів, що оборону основних інтересів народніх проміняли на роботу коло реабілітації пановання своїх гнобителів, — дістає похвали і одобрення¹⁾. Санкціонуєть ся курс розмінювання принципіальних змагань на „малі діла“, безперечно користні для даної громади чи місцевости, а часом може й цілої людности краю, — але діла зовсім не сорозмірні з завданнями моменту, з тими справами, які мають реалізувати ся загально-народньою політикою, тим часом як малі діла мають робити ся по при неї, не ангажуючи, не запрягаючи в розв'язаннє своїх дрібних (хоч би й користних) завдань загальної політики, не вяжучи їй рук своїми справами²⁾. Посли заспокоюють ся, вирвавши від суспільности заяву довіря і признання. Більше їм і не треба! І може через гадку їх не перейде, як таким чином, крім того, що загально-політичні інтереси занапашують ся в інтересах мочення конопель, — вони, провідники народу ще деморалізують суспільність сею тактикою малих діл, затроюють її хруніством, санкціонуючи його згори.

А тим часом очевидна річ, що коли можна кльбови заміняти оборону основних інтересів народу доходженнєм інтересів тої чи сеї громади в справі мочення конопель, то виходячи з подібного прінципу дана громада може теж відступити ся від інтересів загально-національних, щоб добути для себе „місцевими засобами“, ще простійше і певнійше анальогічну пільгу, яку добували їй шановні послы дорогою парламентарною.

Сеї анальогії, сеї льогіки звичайно не помічають. Коли громада віддасть свої голоси панському кандидатови за право уживання лісів чи

¹⁾ Див. попередню статью, с. 32--4.

²⁾ Там було по соймовій сесії 1908 р.

пасовиськ, то се наші політики нап'януть як крайне хрунівство і натискатимуть до бойкотування таких хрунів. А коли шановніший провідник перехилить політику на користь наших можновладців в інтересах регуляції річки свого повіту, то яка різниця? Тільки та що „хлопи-хруні“ може покуштувати і чогось прикрийшого ніж моральний бойкот; а многозаслужений посол гордо збиратиме оплески на вічевім справозданню за свою „невсипущу діяльність“, „особливо в інтересах даного повіту“, а поважна преса з вдоволенням подасть публіці новий прояв довіри і вдоволення суспільності з курсу „малих діл“ наших шановних послів. Коли загукані, забиті хлопи з якої небудь Дмухавки схрунуть супроти сердитого наказу пана старости, то се розуміють ся будуть погані хруні, і ніхто не стане в їх обороні. Але коли відважить ся хто небудь назвати льокайством нічим не оправдані скоки в правительственну гречку нашого клюбу, то розумієть ся шановні послі через своїх пахолків викличуть загальне обурення і протести на таке прикре слово.

Виходить тільки одно: *Quod licet Jovi non licet bovi*¹⁾. „Хитрий Панько“ повинний наражати ся на все і вся, щоб не попасти в хруні; але на „інтелігентну хруніяду“ у нас привикли дивити ся кризь пальці. Нашим політичним провідникам не тільки вільно віддавати національні інтереси за миску сочевиці, призначеної для „свого повіту“, „для свого товариства“, взагалі „для своїх“, але можна робити з сього навіть заслугу, принцип.

Коли темний селянин оберне свій виборчий голос в „квіт на п'ятку“, — він хрунь, смішний приклад політичної темноти і неусвідомлення. Але така реалізація політичної потенції з його стано-

¹⁾ „Що можна Юпитеру, не можна бичу“ — що можна великому чоловікові, не можна малому.

вища се теж „мале діло“, котре консенвентно можна б боронити всіми тими аргументами, якими наші політики боронять своєї тактики малих діл. Тільки те зветь ся хрунівством, а се „реальною політикою“. І нашим політикам вільно деморалізувати прикладами такої „тактики“ нашу суспільність і нищити результати роботи і впливів найкращих синів нашої суспільности — всього національного виховання, веденого з таким накладом праці і пожертвоування. Навіть голосів протесту не підіймаєть ся против сього. От що найстрашнійше!

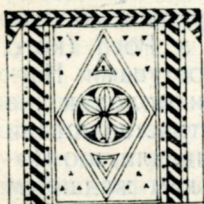
Суспільність не має відпорної сили против сеї деморалізації згори!

1909, жовтень.

Ера фінансово-економічна.

ятнадцять літ тому, як я з'явився в Галичині та став розглядати ся на ґрунті в тутешніх обставинах, які доти мені „з гарної далечини“ трохи инакше видавали ся — сильний дух по небіжці новій ері 1890 р. ще стояв в галицькім повітрі. Правда угода українсько-польська скрахувала вже. Загал різко виступив против неї, коли виявило ся, що не має се бути союз з правительством, який мав принести рішучу зміну системи, а капітуляція перед польським режимом Галичини. Все, що не хотіло розривати з загалом, спішило обмити руки від всякої участі в ній. Але група людей, які звязали свої особисті справи з справою угоди, не капітулювали. Вони старали ся заховати вигляд якоїсь поважної партії чи течії суспільности на зверх, перед міродайними кругами, а в самій суспільности силкували ся підтримати репутацію угодової політики.

Нападали на дражнення української суспільности нездійсними кличами, на політиканство, котре не цінить того що здобуваєть ся, а висуває все нові і нові дезідерати. Славословили „поважі здобутки“ угоди на полі культурнім і економічнім. В найбільш повних реєстрах вичислю-

вано їх двадцять кілька, і ще то не були всі, як вказувано з польської сторони (не вчислено напр. катедри української мови й літератури в краківській університеті заснованої для наділювання польських кандидатів кваліфікацією з української мови!). Українському загалови розяснювано, що не пристрасною агітацією, не жалями і криками можна дійти якоїсь поправи становища українського народу, а „позитивною“ працею. Надмірному заінтересованню політикою протиставлювано потребу роботи культурної, просвітньої, наукової. Протиставляли її українські угодовці, носячи ся з справою помноження українських кафедр, спроважуваннем професорів з Росії (кого тільки не проєктовано тоді!), з поступами Наукового товариства — і заохочували молодіж „не політикувати, а вчити ся“. Протиставлювали і з польської сторони і при тім заявляли, що Поляки готові йти за зустріч українським жаданням культурним, тільки не можуть вдоволяти їх політичних домагань. Краківські станьчики *Czas-y* і ріжні домашні штатсмани похвально і прихильно оцінювали перші успіхи нашої наукової роботи, поучуючи, що оден том нових наукових видань українських більше заважить на рішеню українського питання як незнати які політичні змагання. І старали ся з свого боку попечительно справляти українські інституції на чистокультурну дорогу та увільняти від спокус політиканства (справа друкування політичних органів в друкарні Наукового тов. ім. Шевченка, цензура краєвого виділу над виданнями „Просьвіти“ й т. ин.). В сім напрямі силкували ся справити суспільність і „розважні“ політики-угодовці, радячи вчити ся, здавати іспити, займати ся наукою, літературою, а не політикувати, не розагітовувати маси, не дражити польської сторони, і т. д.

Українська суспільність тоді прийняла дуже

скептично сі данайські дари і ради. Польське про-тегованне української науки будило несмак і підозріння; накликає молодіжи до науки протиставлювано заклик до живішого заінтересовання справами соціальними, національними, політичними. На відраджуванне від політичної роботи серед широких мас відповідено глибоким переконаннєм, що тільки широке усвідомленне і зорганізованне широких мас може поставити українство на ноги. Українська суспільність Галичини переживала тоді медові місяці українського радикалізму.

Факти не забарили ся вповні оправдати сей скептицизм супроти усильної рекомендації культурної роботи. Польська прихильність до української культури не трівала довго. Провал кількох кандидатів до українських катедр, рішуча опозиція против висуненого тоді постуляту українського університету, неприхильне становище супроти жадання нових середніх українських шкіл, — все се виявило дуже ясно всю несерйозність польських заяв прихильности до культурних українських домагань.

Ставало очевидним, що по за якими небудь несерйозними, чисто декораційними уступками в культурній так само як і у всякій иньшій сфері щось поважнійше з польських лабетів може бути видерте тільки сильним натиском політичним, — значить здобутки освітні, культурні чи наукові можуть бути осягнені не тільки самим нагромадженнєм культурних сил, а треба до них і сил політичних, політичної боротьби. Не досить тільки учити ся, — треба думати і про політичні засоби, щоб тій здобутій науці знайти „точку приложення“ на ріднім ґрунті. Вірні прихильники старої угоди могли до схочу запевняти, що на перешкодї здобуткам стає нетакт української суспільности, котрим вона собі зражує польських верховодів і тим відхиляє від спасенних замірів на користь

української національної культури. Тверезо на-
строєному чоловікові було зовсім ясно, що тільки
реальна сила зможе дати українству серйозні здо-
бутки в сфері культурній, як і в кожній иньшій
області польського *stanu posiadania* в Галичині.

*

Але українська суспільність живе скоро, а за-
буває ще скорше. І коли через десять літ по по-
громі старої банедівської угоди почала проколю-
вати ся нова угода, — наша суспільність галицька
вже мало тямил з сеї „культурної“ лекції, даної
їй польською суспільністю.

Сим разом платформа була вже не культур-
на, а економічна. Після того як виявило ся, що
на культурнім полі українські домагання ідуть за-
надто далеко в сферу національного польського
володіння, польські верховоди заявили, що вони
охочі до наділення Українців всякими благода-
тями в сфері економічній. В 90-х роках не хо-
тли попускати в політичних справах, тільки в не-
політичних, і тоді се могли бути справи культур-
ні. В 900-х р. до політики зачислено вже й спра-
ви культурні, освітні й наукові, а неполітичною
проголошено тільки сферу економічну, і тут У-
країнці могли сподівати ся уступок. Теж, розу-
мієть ся, не инакше як під умовою певного „так-
ту“ супроти Поляків, „здержливости“ в відноси-
нах до польського пановання в Галичині і т. д.
— инакше сказавши під умовою повної капітуля-
ції перед польським панованнем. Коли страшить
слово „угода“, нехай се зветь ся порозуміннем;
як і се за богато, то назвіть се *modus vivendi*,
контактом: нові наступники старих угодовців, що
клеїли і клеять по нинішній день угодові комбі-
нації з польськими верховодами, обережнійші від
своїх попередників і научені їх провалом (саміж їх
провалювали прецінь!) не спішать ставити кропки

над і. Але нову угодову рецепту польську з такою ж готовістю передавали вони своїй суспільності, як і старі „Барвінчуки“ 1890-х років. „Поляки не згожують на ніякі уступки крім економічних“, баста і кінець! Не стає гроша на видання наукові чи просвітні, не стає засобів на курси, на різні школи — щож робити! Поляки не дають ні на які просвітні цілі, і правительству не дозволять ні на що давати окрім цілей економічних.

І так як в 90-х роках старі угодовці поручали суспільності зайняти ся справами культурними, відложивши політику, так „реальні політики“ дев'яťсотих років з усім зав'язем стали справляти нашу суспільність на економічну путь, щоб обминути конфлікт з польським режимом. Молочарні, кооперетиви, щадниці, банки, — всім сим заступлено всякі иньші преспективи. Відривано суспільність і маси від сеї економічної роботи тільки під натиском хвилі, коли треба було бороти ся за реформу виборчу, переводити вибори, забезпечати мандати — і тільки на сю хвилю. Як тільки хвиля проходила, знову масло, гній, насінне, плужки і тутки ставали панами ситуації і відганяли в далекий кут иньші інтереси суспільності.

Розумієть ся, все се були самі по собі річи користні або й важні, і успіхами на економічнім полі можна було б тішити ся, — коли б сі успіхи не робили ся коштом иньших, не меньше важних інтересів. І культурні кличі угодовців — накликування до наукової праці, до роботи над культурним поступом нашим самі по собі були вповні поважні і шановані; не була шановна тільки та односторонність, з якою вони подавали ся — заохочування до культурної роботи з занедбаннем роботи політичної. Так і тепер економічні кличі грали ту не почесну ролю в нашім житю, що пу-

скали ся на некористь роботи культурної й освітньої з одної сторони, з другого боку — на шкоду роботи політичної в ширшій значінню слова, то значить праці над політичним освідомленням і організацією народніх мас.

Ріжниця, і дуже сумна, тільки в тім, що п'ятнадцять літ тому угодовцям не удало ся загіпнотизувати суспільність і накинути їй свою тактику найменшого сопротивлення, а нинішнім „реальним політикам“ удало ся справді на цілий довший час запрягти нашу суспільність в продиктовану Поляками програму. Суспільність, що так критично поставила ся супроти „розважних“ слів баденівських угодовців, не здобула ся на відповідну відпорність для аргументів сучасних керманичів. Більша зручність, більша обережність в маскованню політики, більша популярність, сильніші впливи і більші засоби в їх руках давала їм перевагу над ділетантами 1890-х років. Але тим більша вина і одвічальність їх. Замах баденівських угодовців на політичне жите галицької України був замахом невдалим; замисел „реальних політиків“ став ділом. Вони справді відвертаючи ся самі, досить успішно відвернули й увагу суспільности від інтересів культурних і політичних і поставили економічні справи альфою і омегою всього українського житя.

Зарядови „Просвіти“ завернено голову всякими господарськими справами так основно, що в кут пішли її освітні й просвітні завдання, на котрі не можна „однаково“ дістати ніяких фондів з публичних джерел. Товариство Педагогічне не могло допросити ніяких підмог з публичних фондів для своїх шкіл, бурс, видавництв. Наукове товариство ім. Шевченка далі чевріло при своїх мізерних підмогах і не тільки де йшла мова про матеріальну поміч, а просто про елементарну льояльність для його наукових потреб (виключно до поручень до

заграничних архивів для його членів) — стрічалося з ворожим настроєм правлящих сфер. Всяку культурну роботу полишено її власному промишленію, нехай мовляв сама себе прогодовує; зате всю увагу, всю форму звернено на економічне жите. Облишено так само й політичну роботу міжнародом; від виборів соймових край наш спав аж до хвилі, коли треба було забезпечити парламентарні мандати нинішнім ділателям нашої політики. Вся політична діяльність систематично концентрується в кругах посольських, додають ся до них різні декорації, в виді князів церкви, в виді членів палати панів для більшої імпазантності і авторитативности, коштом активности суспільности, а участь громадянств в політичнім житю всякими способами ослаблюється. Політику всенародню замінюється політикою конспіративною, секретною, нікому неясною, ні перед ким невідповідальною, і тим, розуміється, в самім корени підтинаються і політичні інтереси і політична активність суспільности.

І от через те, навіть будучи найщирішим прихильником економічного розвою нашого народу, і як найвище цїнячи всякий прояв організації на економічнім ґрунті, всякий успіх в напрямі економічної самопомочи, трудно було радіти щирим серцем останнім нашим успіхом на економічнім полі. Адже знаємо, що сей „успіх“ являється проявом тактики найменшого сопроотивлення наших політиків, що в сей бік, вказаний правлящими польськими кругами, по їх рецепту, штучно спроваджується енергія і сила нашої суспільности, відриваючи ся від завдань тяжших, складніших, але далеко важніших в боротьбі з сучасним польським панованнем. Трудно було тішити ся з нових банків, союзів, рільничих товариств, кас і крамниць. знаючи, що ними відтягають ся сили і засоби від роботи просвітної, наукової, куль-

турної, політичної. Трудно було одушевляти ся величавими маніфестаціями, відчуваючи, що вони комусь потрібні як лік на політику, на те, щоб в сю сторону відтягнути увагу суспільности від політичного житя, від політичних питань, від політичної роботи. І щедро розсипувані польські похвали економічному зростови галицької України та більше або меньше щиро висловлювані міркування, що мовляв аж сею дорогою Україна галицька сотворить собі міцний ґрунт під ногами, — сі компліменти дражили так само як колишні, минулі похвали з польських уст українським науковим поступам і успіхам.

*

Ще раз скажемо : економічна організація гарна річ, і економічна сила справді може зміцнити нашу національну силу, відпорність і відвагу. Але по перше, ся економічна робота має свої нормальні засоби й сили, свої власні категорії робітників і зовсім не було по що відтягати сюди сили і засоби з иньших піль народного житя, далеко тяжших до оброблення. По друге, економіка тільки тоді справді стане позитивним складником народного житя, коли вона буде дійсною реальною силою, а не теплярняною, штучно плеканою квіткою, на котру треба хухати що хвилі і неустанно, замість того щоб в ній мати поміч і опору.

Що до першого, то очевидно, на економічну роботу у нас прийшла пора і без того. Галичина вийшла з пережитків натурального господарства, якими жила ще в перших десятиліттях конституційної доби; українську суспільність захопили форми європейського економічного житя, бодай зверхні; зявили ся перші завязки української буржуазії, помножують ся контінгенти своїх бідних професій, особливо по більших містах,

і національна конкуренція сама собою веде до творення певних економічних чи фінансових конкуренційних національних інституцій. Двадцять літ тому фінансові організації творено заходами і зусиллями всеї суспільности і уділи давали ся як жертви на національну ціль, так як на пропаше. Тепер українські фінансові інституції здобули повне довіре суспільности, стали в її очах зовсім певною льокацією гроша, а з тим мають запевнений приплив капіталу. Мають теж і зовсім достатний контінгент робітників на тім полі. Фінансова робота сама по собі має над усякою иншою ту перевагу, що не вимагаючи від рядового свого робітника ані особливих здібностей, ані більшого образования, запевняє грошову нагороду його роботи. Наскучивши працювати за дурно з „патріотизму“ люде дуже охоче йдуть до фінансової роботи, яка теж носить марку патріотичної роботи, навіть усильно афішуєть ся тепер як робота найбільш важна і потрібна з національного становища, — а zarazом окрім патріотичного задоволення дає якийсь дохід, в маленьких інституціях незначний, а в значнійших — зовсім показний. Тим фінансові інституції вже самі собою роблять дуже поважну конкуренцію інституціям культурним і політичним і всякій роботі культурній і політичній, що вимагає роботи „з патріотизму“.

Вже п'ятнадцять літ тому я стрічав мудреців, які скромно заявили, що не мають охоти брати участь в політичній боротьбі, а культурну сферу бачуть добре обсадженою, тому віддають свої сили „занедбаній економічній роботі“. Се були дійсно мудреці, які вибрали уже тоді собі „благую часть“ — працювати коло грошей, підбираючи їх зиски і „нікому не наражаючи“. Тоді се були одиниці. Нині до того стає охочих все більше, все замітнійший відплив у сей бік роботи

з поля культурного чи політичного. З тим приймається і закорінюється принцип платної „патріотичної роботи“. Без грошей нема роботи. Все тяжше знайти людей, які хотіли б безкористно працювати для освіти, культурного подвигнення, національного і політичного освідомлення народу, для національної культури й науки. Стають уже національною легендою перекази з тих золотих, героїчних часів галицького відродження, коли люде бували безплатними адміністраторами часописей, діловодчиками товариств, завідателями їх канцелярій, і віддавали сій праці весь вільний час, без всякої нагороди, без голосної слави за се. Тепер таких безсребренників і чудотворців все менше; платна робота в фінансових і економічних інституціях притягає до себе свобідну силу, свобідний час.

Явище само по собі, розуміється, натуральне. Але з огляду на сю натуральну перевагу фінансової і економічної роботи нема пощо іще й спеціально наганяти людей в сю сторону. Навпаки, треба опам'ятувати людей, щоб у таких фінансовім завзяттю не забували роботи на иньших полях, хоч вона й не платна або менше зисковна. А коли побачимо, що самі опам'ятування впливають все менше, в міру того як принцип платності громадської роботи через інституції фінансові починає ширити ся в суспільности, треба думати над тим, щоб культурним і освітнім інституціям дати змогу також оплачувати роботу в них ложену, без якої вони не можуть своєї місії сповняти.

Здається, справа досить ясна, та в дійсно-сти бачимо саме навпаки. Без памяти форсується і пропагандується робота фінансова та економічна, а культурна та освітна занедбується, політична систематично присипляється. Такий курс іде від нинішніх керманічів нашого політичного

житя. Повторяючи в відповідь на всякі напiмнення тiльки те, що тепер можна мати якусь помiч з публичних фондiв лише на роботу економiчну, вони ведуть нашу суспiльнiсть, як я вже сказав, методом найменшого спротивлення в напрямi вказанiм польськими правителями Галичини, а всiм хто не хоче забути про иньшi інтереси — освітнi, культурнi, науковi, — рекомендують „широ“ самим дбати про потрібнi до того засоби, пiдмоги, дозволення i т. д.

Данайська рецепта української полiтики, приписана польськими володарями Галичини, вiдповiдає очевидно власним замiрам i бажанням наших полiтичних керманiчiв, коли переводить ся ними з такою незвичайною енергiєю i вiрнiстю. Сила i впливи нинiшнiх провiдникiв нашого нацiонального правительства вирiсла i угрунтувала ся власне на панованню в економiчних i фiнансових iнституцiях. Розвiй сих iнституцiй розширяє сiть людей економiчно залежних вiд них, запряженних в iх колiсницю, найбільш мiцною i плястичною упряжею — фiнансовою. Задержавши в своїй руках провiд центральними фiнансовими i економiчними iнституцiями, вони можуть бути певнi, що всякий поступ, всяке поширення системи фiнансово-економiчних iнституцiй помножає армiю людей залежних вiд них i змiцнює iх вплив. З становища інтересiв нашої суспiльнiсти, розумiєть ся, се явище в високiй мiрi не бажане; але інтереси полiтичної котерiї не можуть не бути дiаметрально протилежними інтересам демократичної суспiльнiсти, все i всюди опирають ся вони на залежнiсть економiчнiй (не iдейнiй!) i економiчна деморалiзацiя суспiльнiсти все була найлiпшою опорою її.

Роблячи сю службу нашим провiдникам, усильна робота на ґрунтi фiнансово-економiчнiм вiдвертає суспiльнiсть вiд інтересiв полiтичних, вiд

політичної контролі, присипляє увагу, полишаючи політику в повнім дискреційнім розпорядженню тісного кружка парламентаристів, сконсолідовано-го нинішніми заправилами нашої політики. Заразом творить ілюзії здобутків і поступів національних в сфері економічній, які мовляв рівноважать застій наш, або й утрати в сфері культурній, політичній, національній. Таку прислугу віддають нашому національному правительству економічні ключі — прислугу дуже цінну для нього, але незмірно шкодливу для нашого національного життя і розвою.

*

Я назвав останні поступи в економічній сфері ілюзіями, розуміється, не в тім значінню, що вважаю їх зовсім нереальними, а означаючи тим велику диспропорцію дійсної вартости сих поступів і того значіння, яке їм надається. Закладання національних банків, щадниць, хліборобських організацій, крамниць і т. д. річ безсумнівно реальна, користна і пожадана; але реальною економічною силою вони ще не можуть вважатися. Фінансові й економічні інституції стають силою, коли розпоряджаючи справді значними засобами, годують собою продукцію, продуктивну, витворчу роботу. Притулювання ж грайцара до грайцара само по собі ніякої економічної сили не сотворить, ніякою економічною роботою не буде. Маленькі, слабосилі наші каси, не здатні до фінансування ніяких значніших економічних підприємств, можуть робити деяку конкуренцію дрібним п'явкам-лихварям (тільки „деяку“, бо дуже формалістична, дуже обережна система діловодства наших кас значну частину потребувачів позбавляє можности користуватися з їх кредиту і змушує звертатися таки до лихварських услуг). Вони користні тим, що при звичають людей мати діло

з грошима, з кредитом, вчать порядку і точности. Вони множать верству людей зайнятих в українській національній роботі, незалежних від чужого правительства (хоч і сугубо залежних зате від свого). Дають побічні заробітки українській інтелігенції, уриваючи дещо з заробітників польських і жидівських. Приспоряють деякі — хоч і невеличкі засоби на національні цілі.

Все се добре, але відси ще дуже далека дорога до сотворення справжньої економічної сили, яка могла б заважити серіозно в національній боротьбі. Її сотворити міг би розвій продукційних сил, перед усім великого промислу, а на се й не заносить ся! Для нього нема місця в обставинах сучасного режіму Галичини. Всяка проба серіознійшої економічної роботи поза невинним придулюваннем грайцара до грайцара, неминучо і незмінно стрінеть ся з „зелізним перстеном“ сучасного польського режіму Галичини. Органи нашого українського правительства проливали недавно гіркі сльози над перфідією польських політиків, що заявляли прихильність до економічної роботи і заохочували до неї, а коли прийшла справа розділу годівляної субвенції між українські й польські товариства, стали вживати всіх заходів, щоб вирвати від українських сільськогосподарських товариств сей перший поважнійший здобуток. Сей приклад справді міг би навчити тих наївних, які думали, що на економічнім полі Українці галицькі можуть свобідно розвивати ся, не стрічаючи перепон з боку польського режіму, а навіть і прихильність. Річ ясна, що й на економічнім полі як і на просьвітнім, культурнім, політичнім всякий серіозний поступ українського житя стрінеть ся з зелізною бронею польського пановання.

Поки весь адміністраційний і автономічний апарат спочиває в руках польських верховодів, будьмо певні, що всякі серіозні заходи коло того,

щоб піднести продуктивні і економічні сили нашого народу, приступити до заложення початків промислу, організувати сільсько-господарські сили — неминучо стрінуть ся з фіскальними перепонами, з секатурою промислової інспекції, податкової влади, ореченнями „компетентних“ адміністративних і краєвих органів і т. д. Поки наші фінансові і економічні товариства черпають свої засоби в кредиті галицького краєвого банку і взагалі в своїх оборотах стоять в залежності від польських фінансових і адміністративних кругів, доти вони будуть не підставою нашого національного життя, а ахілевою п'ятою його; маленький, тихенький натиск польських сфер, ніде не чутний, нікому не звісний, зможе зробити незрівняне вражіння на наш політичний курс, що грає тепер під знаком фінансових і економічних успіхів. І взагалі поки наше економічне, як і всяке иньше життя буде жити під зелізною накривкою польського пановання, мізерні будуть всі зусилля нашої роботи, чи економічної, чи культурної, чи освітньої. Кождий раз як ми попробуємо в тій чи иньшій сфері поставити ся серіозно, від невинних і нешкідних проб перейти до поважної, в ширших розмірах закроєної роботи — стати що називаєть ся у весь зріст — ми незмінно вдаримо ся головою у сю зелізну накривку сучасного режіму і о нього розбиватимуть ся всі наші пориви, поки не розібємо його самого. Так розбивали ся щирі старання упорядкувати нашу еміграцію, організувати заграничні заробітки, так здавлені були аграрні страйки.

Хто інтересуєть ся серіозно економічною, так само освітньою, чи культурною роботою та подвигненням нашого народу, мусить тямити, що не тільки економічного чи освітнього чи культурного школення потребує народ, і навіть не стільки сього школення, як простору, можности свобідного економічного чи культурного

розвою, а сей простір, сю можність дати може тільки знищення нинішнього польського перстеня, побіда над системою повного і виключного пановання Польщі над нами. Боротьба з ним, усвідомленне народніх мас, урухомленне їх і організація всіх народніх сил для сеї боротьби очевидно мусить бути незмінним постулятом нашої роботи на кождім полі — просвітнім, культурнім чи економічним. Неполітичної української роботи в Галичині взагалі не може бути, бо кожда робота, яка має на меті зміцнити сили українського елемента, незмінно входить в конфлікт з польським режімом, коли справді зміцняє сили українства, значить мусить бороти ся з польським режімом, стає складником політичної боротьби і в своїх власних інтересах мусить підтримувати сю боротьбу.

*

Аж прикро повторяти такі елементарні, здається всім звісні і перезвісні аксіоми. Але щож, коли дійсність показує, як ся аксіома слабо памятається, і як самі політичні провідники, голосячи нібито боротьбу з польським панованнем, свої засоби, впливи і здібности уживають на те, щоб приспати сю боротьбу, а манять суспільність можливістю якихось кружних обходів, якихось непомітних ходів, котрими можна буцім то вести наперед розвій українських сил, не звертаючи уваги стоючого польського Аргуса, а навіть уряджуючи ся під прихильною його опікою. Фінансово-економічна ера останніх літ була власне вицвітом сеї тактики, що манила ілюзією економічних поступів ціною політичної пасивности чи податливости. Була свідомою системою, тому ведець ся й далі і вестиметь ся, очевидно, невважаючи на найновіші спостереження польської

перфідії в економічних питаннях так само як і у всяких інших.

Користаючи з сеї благодатної для них системи польські верхови, „прихильні економічному розвоєви українського народу“, кували все нові й нові пута на наше житє, переводили й здобували санкцію далекосяглим законам на свою користь. А у нас під панованнем сього культу каси і гроша упадала не тільки просвітна і культурна робота, але опадала взагалі енергія, активність, бойове завзяте нашої суспільности. За те зміцняло ся і виростало наново москвофільство, енергічно ведучи політичну роботу серед народніх мас на свою користь серед політичного застою українського, серед пильної праці коло обчислення грайцевих процентів і поширення українського масла. Ішла масова польонізація Українців-латинників, переганяли ся сотні і тисячі убогого українського люду на латинство під пресією утрати заробітку, і т. д.

Чи москвофільську гангрєну наші політики будуть сподівати ся теж вилічити усильною продукцією масла чи дешевою роздачею збіжа? Чи латинників будуть назад завертати каїнітом та томасиною? Чи економічна організація заступить усвідомленне політичне, зміцнюванне народньої відпорности против всякого натиску? Чи не подумаємо про се, що як альфою і омегою почнемо ставити питання дешевого кредиту та сільсько-господарських вигід, то ранійше чи пізнійше на сїм полі зуміють нас дуже добре перебігти чи Поляки. чи Москвофіли, що в парі з нашим фінансово-економічним курсом теж організують конкурційні інституції і видавництва, і при нинішній польській опіці, будьмо певні, не тільки поза краєм, а і в самім краю знайдуть фонди на гній і на насінне далеко багатші ніж ми?

Москвофільство гинуло супроти активности

української політичної боротьби, супроти заходів коло усвідомлення і урухомлення народних мас; політичним, культурним, національним усвідомленням може бути зломлений його новий розцвіт; але менше всього — нашими „економічними“ успіхами...

*

Те що занедбуєть ся тепер завдяки фінансово-економічній ері на полі політично-національній, може стати ся помилкою непоправимою, яка затяжить дуже сильно на всій дальшій долі нашого народу в Галиччині.

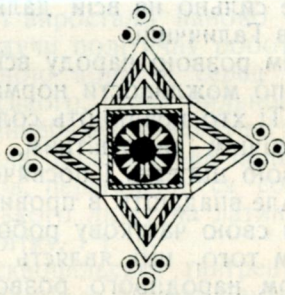
В успішнім розвою народу всі сторони його житя повинні по можливости нормально і рівно розвивати ся. Ті хто працюють солідно і успішно на полі економічним чи освітнім, культурним чи науковим за свою щирість і посвяченне варті всякої похвали. Але впадають в провину перед своїм народом, коли свою часткову роботу хочуть розвинути коштом того, що являєть ся властивим житевим нервом народнього розвою нашого коштом політично-національної боротьби нашого народу з польським режимом, що гнітить і паралізує всі сторони нашого житя. Непростиму ж вину поносять політичні провідники нашого народу, які силою своїх впливів і засобів умисно присипляють політичну боротьбу, спиняють організацію народніх сил, усвідомленне мас, манячи громадянство ілюзією якихось неполітичних успіхів на якімсь полі народнього житя.

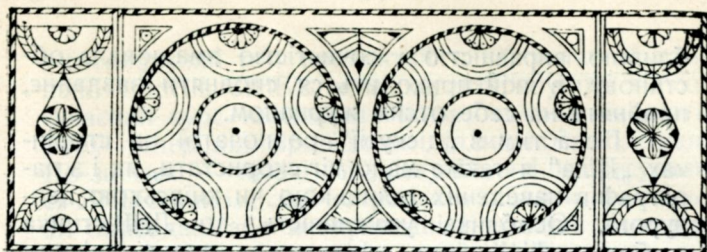
Можна бути найбільшим прихильником економічного розвою нашого народу — і заразом треба рішучо осудити штучне маненне нашої суспільности економічними успіхами та відтягання в сторону їх від політичних інтересів і завдань.

Там де закриті дороги політичної боротьби, організації, агітації, там суспільність може бути

загнана сими обставинами до економічної роботи коло різних кооперативів, яко єдиної допущеної організаційної форми — як то бачимо тепер на Україні російській. Але мавпувати се в Галичині, де отвором стоїть широке поле політичної боротьби, агітації, організації — се абсурд або навіть щось гірше.

1910, лютий.

З нашого культурного життя.

Новим Роком Літературно-Науковий Вістник був привитаний особливо „горячо“. В перших днях сього року — на протягу кількох днів, була двічі сконфіскована остання книжка його за 1910 р. Насамперед галицькими властями за „Українські теми“, з котрих було вирізано все, що було сказано з приводу жулинського інциденту на адресу польську і милосердно полишено сказане на адресу українську і російську. Кілька день пізнійше таж сама книжка була сконфіскована властями київськими за поему Л. Українки „На полі крови“, і редакцію за сей твір віддано під суд по статі 73 пункту 3, себто за „возложеніє хулы славимого въ єдиносущной Тройцѣ Бога, на Пречистую Владычицу нашу Богородицу и Присно-Дѣву Марію, на безплотныя Силы Небесныя или на Святыхъ угодниковъ Божіихъ“. Разом з тим розпочала чергову канонаду по сьому журналу галицька фабрика суспільної опінії, поставивши против нього обвинувачення по ріжним „статям“, почавши від порнографії і кінчаючи не читким письмом редакторів.

Кождий з сих привітів з окрема не новий, але сей випадковий збіг ріжних „приятельських“ привітів дає характеристичну комбінацію, яка з осо-

бливою виразністю і сочистістю змалювала обстанову, в якій приходить ся сповняти завданне, прийняте на себе отсим журналом.

Поза тим з „діскусії“ розпочатої на сторінках „Діла“ я также мало міг скористати, як і з параграфів наведених галицькою чи київською цензурою. Особлива уважливість до ЛНВістника з боку офіціальних сфер стала давно звісним фактом і тут що небудь переменити могла б хіба тільки зміна напряду журналу. Так само я певний, що тільки „зміна курсу“ могла б заховати його від канонад зі шпальт галицької національно-демократичної преси. При глибокій рівнодушности її до всяких літературних чи взагалі культурних інтересів нашого жита, з якою цілими роками байдужно проходить вона мовчки найвизначнійші літературні чи наукові явища, очевидно даремною річю було б спиняти ся над тим, які саме прикмети ЛНВістника чи його редакції в данім разі послужили цілею сеї чергової атаки. Не можу сумнівати ся в тім, що так довго, поки лінія політики принципіальної і радикальної, котру веде сеї журнал, буде стрічати ся з крученими ходами нинішньої опортуністичної політики галицьких націоналів, а поклик до ширших горизонтів і глущого розуміння національних інтересів буде входити в дорогу короткозорому політиканству нинішнього дня, доти в запасі редакції „Діла“ все знайдуть ся невдоволені ЛНВістником літерати, яка б не була редакція сього журналу і які б не були прикмети його літературного чи белетристичного матеріалу. І як загальний напрям сього журналу не буде змінений ні з огляду на конфіскати, ні з огляду на ріжні сальви зі шпальт „Ниви“, „Руслана“ чи „Діла“, так не буде він силкувати ся попасти в тон усіх сих сторожів суспільної моральности і добрих звичаїв. Гранне на міщанських і реакційних інстинктах суспільности

і специфічний тон прийнятий в сій остатній кампанії против ЛНВістника характеризують тільки сучасний курс галицького життя, котрий надають йому теперішні провідники галицької політики. По-за тим — читачі сеї „діскусії“, які інтересувалися ЛНВістником, самі потрапляють оцінити, на скільки оправдані або неоправдані ті закиди. Тим же, що не поінтересувалися досі ЛНВістником на стільки щоб мати про нього понятє, лишаємо вірити на слово дописувателям „Діла“, що ЛНВістник останніми роками подупав, стратив значінне, розігнав співробітників, і так далі.

*

На шпальтах „Діла“ останню канонаду на адресу ЛНВістника попередила статя Observator-a під назвою „Журнал і публіка“, про відносини галицької публіки до своєї літератури („статя надіслана“, як обережно зазначила редакція). Може бути, що не тільки попередила, а й викликала ті пізнійші статі, які робили вражінне, немов би хотіли знейтралізувати вплив першої статі та прохолодити заінтересованне ЛНВістником, котре могли викликати в читачах „Діла“ замітки Observator-a. Замітками його, присвяченими відносинам публіки спеціально до сього журналу, не будемо тут займатися, а спинимося на вказаних там проявах незвичайно слабкого інтересу галицької суспільности до літератури, до книжки.

Загальний річний книжковий покупу, вказує Observator, — у галицької суспільности, що доходить яких 20 тис. інтелігентських родин, скільки можна судити, не переходить за мізерну суму ста тисяч корон (не враховуючи сюди продажі підручників для низших шкіл). Се більше меньше стільки, скільки несе річна передплата одної газети — „Діла“ і одного журналу — ЛНВістника: суспільність видає на книжку в сумі не

більше ніж на передплату сих двох видавництв, і з окрема, очевидно, дуже багато інтелігентських родин не видає на книжку нічого або майже нічого. Попит на книжку не стоїть в ніякій пропорції до чисельного наростання інтелігенції: пропорціонально з сим наростанням він не зростає, а упадає. В звязку з сим незвичайно слабо наростає й книжковий рух. Для книжки нема ґрунту в покупній силі інтелігенції; вона зістаєть ся об'єктом меценатства. Видавничі підприємства не можуть задержати рівноваги між приходом і видатками, бо книга для того щоб покрити кошти видання, потрібує незвичайно довгого часу, який виходить за межі купецького обороту, а при змінності інтересів, при розмірно скорім темпі нашого життя книжний крам часто старієть ся скорше, ніж потрапить себе оплатити. Тільки популярна брошура на тему злободневно, спеціально інтересну або практичну може рахувати на скільки небудь нормальний в видавничих відносинах збут; все иньше — коли не уживати яких небудь незвичайних способів реклями або розповсюдження, розходить ся так слабо, що видавничий куншт не має ніякої змоги розвинути ся і видавниче підприємство звичайно по кількох роках застрягає в піску, вичерпавши засоби і кредит, під тягарем нероспроданого товару.

Розумієть ся, на все се можна відповісти дуже простими і ясними міркуваннями, що не можна ж суспільність змушувати „читати з патріотизму“: раз книжки не йдуть, значить вони не підходять під інтерес і смак суспільности, не захоплюють її, инакше вона не ждала б заохоти; та й штучною заохотою тут не осягнеш багато.

Се буде дуже проста і дешева льогіка. Тільки ж вона не розв'язує питання. Коли скільки небудь можлива роспродажа буде тільки виїмком — уділом особливо удатної книги, котра

попаде в настрій публіки, се не сотворить сприятливих обставин для літературної продукції й видавничого руху. Книжний ринок повинен бути ринком, де кожний середній товар може числити на нормальну розпродаж, на гонорар для автора і на процент на вложений капітал, а не лютерією, де має випасти одна виграна на купу пущеного в оборот книжного товару. Бо говоримо не про якийсь незвичайний успіх, не про казкові заробітки, а таку розпродажу, яка б давала можливість літературної роботи для автора і купецького обороту для видавця.

А у нас тим часом не то що казкових успіхів, а і сеї скільки небудь можливої розпродажи не мають навіть автори загально признаної вартости й талановитости. Десять — п'ятнадцять літ проходить, поки книжка Франка, Коцюбинського, Кобилянської, розійдеться ся в тисячі — півтори тисячі примірників, покриє друкарські кошти і який небудь маленький гонорарець, заплачений авторови. Чи можлива в таких обставинах яка небудь літературна робота, якийсь живійший рух книжковий? Розумієть ся, зовсім не можливий. І наше культурне жите, як нації, не може розвивати ся в таких обставинах.

Хочемо самостійности економічної, се тепер стало модним кличем. Але не треба забувати, що не менше, а ще більше важно і неминучо потрібно стати на власні ноги в сфері культурній. З сього боку нам бракує ще дуже багато, але про се суспільність наша не журить ся, покладаючи се на власне промишленіє літератів. Тим часом, коли громадянство наше серіозно клопочеть ся тим, щоб забезпечити житеве minimum для людей, які віддають ся праці економічній — аби витримати конкуренцію з інституціями польськими чи жидівськими, — то треба памятати, що добрий белетрист чи публіцист громадянству в усякім разі

не менше потрібний ніж добрий бухгалтер чи інструктор молочарства, не кажучи вже, що його далеко тяжше собі справити ніж сих.

Се повинно бути досить ясным, але тепер се якось призабуто. Меркантилізм опанував наше громадянство, грайцар став „властилином дум“ його. Вся культурна сторона життя пішла за люксову декорацию, котрою ніхто не журить ся. З тріумфом підраховують ся нові задаткові товариства, нові тисячі складок, з величезним самовдоволенням повторяють ся затаскані фрази про підставове значінне економічної сили, і нема серйозної гадки з приводу очевидного упадку літературної творчости, літературних інтересів, що помічаєть ся з повною очевидністю в останніх літах. Старі письменники замовкають, почуваючи себе зайвими гістьми серед фінансово-економічних інтересів суспільности; дебютанти спішають перейти до „серйозніших зайнять“. Разом з тим з новою силою вертають ся й запановують реакційні, клерикальні течії, не стрічаючи протесту, та підбасовують міщанським, назадницьким інстинктам суспільности. І все се ставить дуже сумні перспективи нашому культурному життю.

*

Питанне нашої культури — се взагалі питанне дрібних культур малих націй, їх культурної і духової самостійности і способів заховання сеї самостійности. Питанне незвичайно важне з становища загально-людського, загально-історичного, і незвичайно пекуче та болюче для кожної з сих „малих націй“, до котрих, розумієть ся, належить і наша теперішня Україна з своїми тридцятьма міліонами інертної, культурно полумертвої маси, та яким небудь міліоном — двома людности скільки небудь захопленої культурним і національним процесом. Контраст сього величезного запасу потенціальної енергії соборної України, з її безгра-

ничними просторами, неосяжними перспективами, величезними, погребеними в мертвий сон засобами, і убожеством енергії активної — се трагедія покоління, яке вперше застановило ся над проблемою національного розвою, гідного тих величезних потенціальних сил. Як кошмар повис сей контраст над його уявою, почуттем, розумом, і відвернути ся від сього образу, закрити очі і спустити ся в сіренькі будні „близших інтересів“, було б моральним банкрутством його. Тут у значній мірі лежить джерело тої нервовости й дражливости на пункті наших культурних інтересів, які помічаємо у людей, глибше перейнятих почуттем отсього критичного моменту, отсеї діспропорції того, *що* ми значимо дійсно, з тим, *що* ми значити повинні б.

У одного з молодших наших публіцистів я прочитав недавно характеристичні слова погорди для таких дрібних культур. Слова сі були звернені на адресу культури чеської, як слабенького відблиску німецької культури в словянським одягу. А все ж таки, як би там не було, чеська культура поки що ідеал, до котрого ще тільки зітхає українська суспільність. Багато треба часу і зусиль, аби українське жите стало на тім рівені, на яким стоїть громадянство чеське, що своє нинішнє культурне жите здобуло теж дуже поважною працею й зусиллями, не вважаючи на те, що опинило ся в далеко прихильнійших обставинах, ніж в яких живе і розвиваєть ся громадянство українське.

Передовсім треба мати на увазі не тільки квалітативну, змістову вартість, а так сказати квантитативну сторону чеського культурного жита — той факт що чеська або чехизована європейська, чи німецька скажім, культура обхопила всі сторони народнього жита, стала підставою його, так що Чех почуває своє жите своїм власним, національним, чеським.

Об'єктивна вартість певної культури і те суб-

ективне значінне, яке вона має в житю певної народности, не покривають ся вповні, і поруч першої, об'єктивної друга, суб'єктивна має своє самостійне значінне, свою спеціальну вартість. Важно не тільки те, чого варта об'єктивно беручи дана культура, але і те наскільки вона служить міцним і плодючим ґрунтом для позитивного народнього житя, і тут самопочутє громадянства має велику вагу. Чех, що читає в добрім чеськім перекладі Молієра або Гіго, я певний, дуже мало почуває залежність того культурного вдоволення, яке при тім має, від французької культури, — далеко менше мабуть ніж вдячність чеській культурі, яка дає йому змогу бути причастним сим культурним богацтвам. Великорос, що на своїй сцені слухає Шекспіра по російськи або читає його твори в російськім перекладі, свідомо чи несвідомо бачить свою незмірну висшість перед Українцями або Білорусами, що теж тільки в російській формі здебільшого можуть користати з Шекспірової творчости. Для нього російський Шекспір не тільки трівкий, невідлучний побуток великоросійської культури, але її право на висшість, на панованне над народностями, котрі „не мають Шекспіра“, і йому зовсім не приходить на гадку, що Шекспірова велич дає дуже скромну міру також і його власній культурі, котра так само не має свого власного Шекспіра. Культурні вартости, присвоєні даною літературою, взагалі артистичною та культурною працею, вже не гнітуть її публіки своєю перевагою, а відчувають ся як інтегральні части своєї культури, збільшають і збогачують її і творять підставу для власного культурного житя. І ся суб'єктивна сторона має велику вагу.

*

Се власне те, до чого можуть перед усім і повинні змагати менші нації і що можуть вважати вони здійснимим для себе: загально-людську культуру,

розвивану спільною працею людськості, пересадити на свій національний ґрунт, убрати в свою національну одіж, приладити до вимог своєї суспільності і до обставин свого життя, звязати з своїми культурними і національними традиціями, вибравши елементи созвучні своїм національним змаганням і потребам, а навпаки — сі національні змагання і потреби справити до поступових течій життя загально-людського, не ламанням і розриванням, а культурною еволюцією в нерозривнім контакті з поступовим походом людства.

Сумою змагань поступових елементів національної суспільності повинна проторювати ся золота стежка, рівно віддалена і від легкодушного хапання „останніх слів“ чи „останніх криків“ якої небудь світової моди, без всякого звязку з своїм громадським, національним житем та його традиціями, — і від націоналістичної реакційности, замкнутої в кругу своїх національних святощів і „власної мудрости“, неприступної для ніяких впливів і подувів загально-людського поступу. І та і ся крайність рівно шкідливі для національного життя. Винахід середньої лінії для заховання національної тяглости при вічнім поступі наперед, рівно з темпом загально-людського походу — річ, яка вимагає великого такту і розваги, з одного боку, тісних звязків з загально-людським житем — з другого. Вона не можлива без інтензивної праці суспільности і її чільних представників. Але вона конче потрібна і для здорового розвою суспільности і — цінна та вартна з загально-культурного становища. Як кожда творчість звичайно буває нічим иньшим як індивідуалізацією всім спільного, загально-людського добра, так знов і націоналізація загально-людського культурного добра — се також творча робота, яка вносить нові форми, а з тим і нові вартости також і в загально-людську культуру скарбницю.

Навіть припустивши, що дана національна культура не дасть нічого сильнішого, яркішого, що вийшло-б у культурний оборот ширшого світу, — все таки робота над націоналізацією загального культурного здобутку шановна і користна не тільки з становища індивідуальних інтересів даної народности та її громадянства, а і з ширшого і загальнішого становища. Убуток енергії, яка могла б бути приложена на безпосередній арені світової культури, серед котроїсь з великих світових суспільностей, з лихвою нагороджуєть ся збільшенням її екстензивної сили — поширенням світової культури, яка в даній націоналізованій формі прилучає до загально-людської культури нові круги, в котрих не могла б поширити ся без такої одомашненої, націоналізованої форми.

Заразом самі сі одомашнені форми, як я вже сказав, дають певні нові вартости загально-людському житю. А не кінчить ся звичайно без того, щоб така дрібна культура не дала від часу до часу і своєї вкладки в загально-культурну скарбницю в виді певних оригінальних продуктів свого національного культурного житя, далеко сильніших і цінніших, ніж могли бути які небудь обробітки даних національних мотивів в певній чужій літературі й культурі. Без сумніву напр. наші сучасники Скандинавці не внесли б загально-людську скарбницю такої цінної вкладки, коли б обробляли скандинавські теми, скажім, в німецькій літературі як німецькі письменники. Переклад талановитого українського твору вирощеного на своїм літературнім корені, дасть німецькому чи російському читачеві вражінне далеко сильніше, далеко повніше і цінніше, ніж випадкова обробітка української теми в тій же російській чи німецькій літературі письменником навіть Українцем, але відірваним від своєї літератури, і т. д.

Я вважав потрібним спинити ся трохи над сим, для багатьох мабуть і так ясним питанням, бо не хотів би, щоб легковажні гадки про значінне поменьших культур чи літератур закорінювало ся у нас. Хоча б подібні гадки виходили з високого поважання до культури взагалі, все таки вони не повинні доводити до легковажання дрібних культур, а тільки до вимагання від них дійсної культурности, то значить — щоб для своєї суспільности сі дрібні культури служили знярядом поступу і причасности до загально-людських вартостей. Під сею умовою і з сею вимогою — дрібні культури варті всякого поважання і пієтизму. І ми, не претендуючи, щоб наша українська культура здобула собі місце між кількома націями вибранницями історії, яким судило ся стати на чолі людського руху, і в близшій будучности зовсім спокійно мирячи ся з ролею одної з меньших культурних націй, — зовсім не потребуємо бідкати ся чи журити ся такою ролею. Не кажучи, що існування дрібних культур се факт, який не змінить ся від жалів і бідкань, — я хотів попередніми словами нагадати, що сі дрібні культури мають і свою загально-культурну квалітативну вартість і квантитативне значінне, що до поширення загально-людської культури. А при тім існування і розвій сих дрібних культур диктуєть ся непереможно інтересами кожного даного народа, бо розвій національної культури являєть ся одною з основних підстав успішного розвою народности й її ширших мас, для котрих всяка иньша, хоч би як богата культура, безмірно меньше приступна ніж своя.

Потрібно тільки, щоб ся власна культура не сходила з тої золотої лінії тісного контакту з загально-людським житєм, котру я зазначив вище. Треба, щоб була вона артерією, котрою вливаєть ся в дану національну область рух і жите загаль-

но-людське, а не заставою (рогачкою), яка має надавати доступу загально-людським течіям і інтересам та консервувати різні пережитки і відсталості під маркою національної культури. Треба щоб було се вікно в широкий світ, а не апарат для штучного затьмарення свого громадянства — бо і так може бути і дійсно буває. І всякий горожанин, якому дорогі інтереси культури взагалі, замість бідкати ся над собачею долею, що прикувала його до маленької грядки дрібної народности замість широких ланів котроїсь більш щасливої нації, — замість роззирати ся на стежки, котрими б можна утекти на ті ширші лани, нехай подбає про те, щоб ся мала грядка, з котрою звязала його доля, була культивована як найкраще — аби була справді добре справною грядкою, а не складом різного переношеного і ні до чого не здатного лахміття. Се буде чесніше і гідніше.

*

Одначе на те щоб держати національну культуру на тій висоті загально-людського поступу, на яким вона стає могутним двигачем народнього життя, а не гальмою його, треба великих зусиль, великої праці з боку дрібної нації. Се не дасть ся само собою, а потребує зусиль і праці не тільки безпосередніх ділателів сеї культури, а цілого громадянства. Не конче потрібні для сього великі таланти і відкривателі нових світів; поява їх на арені поменьшої культури — рідке, хоч дуже бажане щастє. Але потрібно багато сумлінних культурних робітників, з одного боку, і енергічного морального і матеріального підпертя з боку громадянства їх праці, їх поступовим змаганням.

Те що у великих народів творить ся власною стихійною силою життя, звичайних економічних чинників попиту і запотрібовання, у дрібних народностей вимагає спеціальної опіки і жертв су-

спільности. Французький чи німецький громадянин може не журити ся літературною чи артистичною продукцією; він знає, що книжковий попит, істнованне спеціальних видавничих чи купецьких фірм, величезна маса органів преси і т. д. для підтримання свого обороту самі будуть покликати до праці, до продукції фаянги белетристів, публіцистів, артистів. У дрібної народности сих стихийних чинників звичайно нема, або вони занадто слабкі, змінні і непевні, щоб на них спускати ся і від них ставити залежними успіхи культурного житя. Треба спеціального пікловання про нього.

Се один з тих тягарів, які несуть малі суспільности для задержання своєї індивідуальности. Тягар не одинокий, бо і удержанне політичної самостійности, так само і економічної накладає також певні жертви і тягарі на менші суспільности, яких не знають великі активні національности. Утриманне власної династії і правительства, власної армії й адміністрації звичайно далеко тяжше лягає на горожан малої держави, ніж котроїсь світової. Так само коли хоче вона не бути пасивною в промисловість, вона може добити ся сього тільки дорогою охоронних тарифів або иньших способів, якими змушує себе платити дорогшу ціну за вироби місцеві замість мати дешевші з чужих фабрик.

Подібно мусить мала нація оплачувати дорогше, ніж більша нація, можливість користати з власних інституцій наукових і артистичних, дорогшею ціною оплачувати свою літературну чи артистичну продукцію. Річ очевидна наприклад, що книжкова продукція мусить бути дорогша при малім, хиткім і певнім книжковім збуті, а і незалежно від того літературна і артистична продукція тут повинна ще користувати ся особливо опікою й уважливістю для скільки небудь успішного розвою. І су-

спільність не повинна в тім бути скупкою і недба-
лою. Коли люде не жалують жертв для здобу-
тя політичної самостійности, і для економічної само-
стійности поносять жертви, підтримуючи її окли-
ками „свій до свого“, „платіть дорожше, аби за
свій продукт“, і т. д., — то тим менше випадає
рахувати ся там, де йде мова про справу далеко
важнішу — самостійність духову.

*

Се річ теж ясна, але її не завсіди розуміють
або не завсіди пам'ятають. От хочби і у нас став-
лять навпаки до своєї книжкової чи иньшої про-
дукції, і без того поставленої в неможливо мізерні
обставини, ще такі вимоги і жадання, яких не знає
культурна продукція иньших, далеко краще об-
ставлених націй. Не буду над сим спиняти ся ши-
роко, але досить пригадати наприклад вимоги що
до дешевости книжки у нас: тим часом як усі об-
ставини ведуть до того, що книжка мусить бути
дорогша у нас ніж у більших національностей —
коли взагалі має вона бути, — у нас покликають ся
те що суспільність наша бідна і вимагають, щоб
книжка була дешевша ніж де. У иньших народно-
стей видавництва, особливо дорогші, головно опи-
рають ся на покупі бібліотек, читалень, товариств
самоосвіти, — у нас звичайно заснованне кожної
бібліотеки зачинаєть ся від випрошування від ріж-
них видавництв книжок даром, і організатори по-
ставляють собі в особливу заслугу, коли потра-
плять як найбільше постягати книжок задурно —
не підозріваючи, що така робота підрізує видав-
ництво з двох кінців: позбавляє його заробітку
за дурно роздані примірники і відбиває покупців,
бо величезна більшість людей так чи инакше при-
четних сій книгозбірні вже ні в яким разі не ку-
пить книжки, відмовляючи ся тим, що вони її мо-

жуть мати в книгозбірні (хоч у книгозбірні її теж здебільшого не прочитають).

Прояви дрібні, але характеристично відкривають повний брак розуміння чи повну байдужість для потреб свого культурного розвою; їх можна б продовжити ще далеко, коли б схотіти характеризувати сю байдужість.

А де в більшій літературі можливий такий деспотизм публіки над автором, таке тероризованне його, щоб писав під смак її, як власне в суспільности малій і при тім байдужій до культурної продукції, як от наша? В великій суспільности автор може писати для певних кругів, йому созвучних — клерикальних, аристократичних, буржуазних, пролетарських, вільномисних, і може сподівати ся, що дані созвучні йому круги настільки сильні, що підтримають його. У нас при малій покупній силі і байдужости до книжки чи иньшої культурної продукції більш менше однаково у всіх кругах нашого громадянства, автор, коли хоче мати аудиторію і попит, мусить силкувати ся писати так, щоб „не наражати ся“ по зможі нікому, не входити в конфлікт ні з чим, або — мандрувати собі між иньшу громаду, шукати собі иньшої публіки, иньшої арени...

*

Недавно на сторінках „Ради“ зявив ся лист нашого звісного письменника Володимира Винниченка з приводу його повісти „Честность съ собою“, надрукованої по російськи. Ш. письменник, відповідаючи на запитання ріжних людей, що привело його до сього, поясняє, що зачав був повість по українськи, але докінчив її по російськи, довідавши ся від редакції Л.-Н. Вістника, що читачі його „почали масово зрікати ся передплати журналу через „неморальність“ моїх праць — а „Чесність з собою“ як раз така робота, в якій

може зустрітись найбільше образ моральности сих шановних читачів“. „Діло“, котре перед тим в осуді Л.-Н. Вістника на першій місці його провин покляло друкованне Винниченкової „порнографії“, передруковуючи сей лист, скромно „сконстатувало“ сей „конфлікт між письменником і суспільністю“: „Для нього твори його — еманация його духової й чутевої праці, для великої більшости читачів (і для самого „Діла“ очевидно, судячи по його попередній статі, — додам від себе) вони — порнографія. Докоряти тут одну або другу сторону ретроградством, чи то відірваностю від суспільности, річ безплідна. Нічого тут вдіяти, як тільки — говорячи австрійським жаргоном — сконстатувати факт, що суспільність инакша, а письменник инакший“.

Трудно вгадати, наскільки довга чи коротка буде гостина нашого письменника в російській літературі і які форми прийме. В газетах зявила ся вже звістка, що й иньша його повість „Рівновага“ („Равновѣсіє“), хоч і не присвячена питанням „моральности“, також пішла до російських видавництв. Не тратимо надій, що горяче привязанне до свого народу, котрим визначив ся згаданий письменник в своїй діяльности, переважить ті користи які йому обіцює робота на російській ниві, і він зістанеть ся українським письменником не вважаючи на те, що тут буде діставати убогі гривенники замість рублів і багаті лекції моральности від провідних органів нашої преси по оба боки кордону. Факт одначе зістаєть ся незвичайно характеристичним для нашого тісного культурного життя і тої тяжкої атмосфери, яка підтримуєть ся в ній нашими фабриками суспільної опінії. Мандрує з нашої літературної ниви письменник, на котрім спочивали надії нашої суспільности, котрого твори викликали інтерес, як нічий другі, котрому всі — незалежно від того чи годили ся з ним

в теоретичних поглядах чи ні — признавали високий талант, незрівняну силу експресії й сміливість гадки. Мандрує тому, що його співробітництво накликає бойкот на журнал, в котрім працював він постійно, і по за сим журналом в тім тіснім куті нашого культурного життя він не знаходить собі арени і аудиторії.

Сам собою сей інцидент наводить на гадку иньшого еретичого письменника, з російського письменства, — Льва Толстого. Ріжні се величини що до своїх талантів, заслуг і авторитету у суспільности — але їх зближує сміла парадоксальність мисли, з котрою вони насміяли ся йти против утертих поглядів громадянства в сфері морали, релігійних поглядів, суспільних відносин. Але яка ж різниця в відносинах одної суспільности й другої!

Твори Толстого, що йшли всупереч утертим поглядам релігії й моральности, забороняла урядова цензура; але суспільність, в величезній більшости рішучо не поділяючи теорій свого письменника і вважаючи великою шкодою для його таланту таке теоретизованне, в кождім разі з великою уважливістю ставила ся до сеї творчости. Нецензурні твори Толстого, видавані за границею, розходили ся в великім числі між російським громадянством, при першій можливости видавали ся в Росії, і горячим піклованнем всеї суспільности було — задержати в своїм письменстві весь літературний доробок великого письменника, навіть з тими його парадоксальними, реакційними, нераз просто антикультурними поглядами.

У нас — спеціально в Галичині, нема сього розуміння культурної вартости письменника.

Не відчуваєть ся, на скільки цінна кожда сильна письменницька чи взагалі культурна індивідуальність при слабім і розшматованім культурнім житю нашім, де одна половина української

суспільности, російська, іде в хвості російської літератури і культури, живучи її настроями і переживаннями, а друга — галицька ще й досі живить ся чужими і неорганічними їй переживаннями літератури польської. Кождий сильний талант, кождий своєрідний яскравий культурний набуток ослаблює залежність від чужого і зязує новим зязком розсипану храмину нашого культурного і національного життя; кожда утрата — задає удар їй. Але нерозвинена суспільність не цінить індивідуальности, вона хоче шаблону — того щоб ішло під її смак, то значить під привичку її до давнішої літературної манери, до старих і утертих поглядів і гадок. І у нас в Галичині більше ніж де небудь, як показує отсей інцидент з Винниченком.

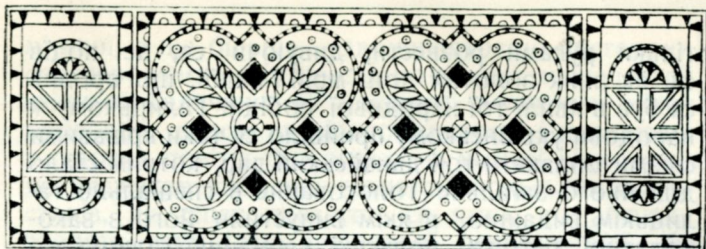
Розуміть ся, я далекий від гадки намовляти клерикально і реакційно настроєні елементи галицької суспільности, аби одушевляли ся Винниченком, або толерували його погляди. Не сумніваю ся, що і російські сторожі моральности і всякі „человѣки въ футлярѣ“ будуть з обуренням проносити імя Винниченка. Але поза сими елементами, незалежно від критичного, а навіть негативного трактовання його теоретичних поглядів, Винниченко серед Росиян знайде мабуть иньші відносини — у нього знайдець ся там не тільки покупец і читач, але і вдумливий критик-цінитель.

А у нас quasi-поступова преса підбасовує міщанському переляку суспільности перед сміливим словом письменника, трактує не більше не меньше як порнографію сі горячі, щирі шукання нової етики, серіозні і варті серіозної оцінки — хоч би й негативної в своїм остаточнім висліді. Рівнодушно констатує факт розладу письменника з суспільністю і — відправляє його між иньші люде.

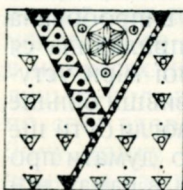
Винниченко мандрує — вони зістають ся.

Сумне свідоцтво суспільної байдужости до вартостей нашої культури.

1911, січень.

По виборах.

країнське суспільство Галичини, можна навіть сказати — ціла галицька українська людність тішить ся „добре заслуженим спочинком“ по тяжкім потрясенню, по тім суспільнім катаклізмі, яким стало для неї і грозить стати в будучности хронічним — уживанне свого горожанського права, вибиранне парламентарної репрезентації.

Взагалі останнє заведенне загального виборчого права в Австрії гірко насміяло ся з тих горячих надій, які на нього покладано в боротьбі за його переведенне, бо нова репрезентація, вибрана загальним голосуванням, уложила ся кінцем дуже незамітно в ті дороги і ложища, які правлящі сфери вижолобили давніше народньому представництву. Наслідком ріжних обставин — від первородного гріха австрійського укладу, легкодушного занедбання національного питання почавши, що й сим разом ріжні соціальні і культурні течії справило в ті старі парламентарні корита, і кінчаючи ріжними специфічно партийними відносинами, — новий „народний парламент“ так мало відбіг від старого куріального, що тим масам народнім, які бороли ся за нього, прийшло ся

тільки руками розвести, дивуючи ся, де подів ся, як зник золотий дощ мрій і надій, що пролив ся був в хвилі тої народньої побіди. Галицькому ж народови українському прийшло ся таки кривавими слізми оплакати той данайський дар, котрим стало для нього загальне голосованне в спеціально галицькім виданню, в яким випустили його з законотатної реторти польські керманічі галицького життя, „приладивши до місцевих відносин і обставин“.

Ще при перших виборах, зараз по заведенню нової системи, коли її прикмети на практиці ще не виступили так виразно, коли стара випробована виборча адміністраційна машина не приладила ся до сеї нової системи і навіть до певної міри уступила з арени виборчої боротьби, зіставивши більше місця партиям і суспільности, — тоді могли бути ще якісь ілюзії на сім пункті. Можна було думати про можливість якоїсь успішної боротьби в рамках нової системи з владушчим режімом — виборювання і здобування все нових і нових позицій систематичною організацією народніх мас. Але при сих останніх виборах перетравлений за сей час в адміністраційній лябораторії матеріал з попередніх виборів був використаний практично в такій розкішній докладности, що відкрив вповні і всі ті незвичайно вадливі сторони скарикурованого загального голосовання, з якими введено його в Галичині, і ту незвичайну змогу використовування на свою користь сеї галицької ординації, яку дають всевластній польській адміністрації сеї нещасливої країни її спеціальні обставини, її виключне становище, вийняте з під контролі і власти центрального правительства.

Величезні, де инде невидані виборчі округи, стали першою галицькою спеціальністю, сотвореною по части загальним упослідженнем при розділі мандатів галицької сільської людности і супроти інших провінцій і супроти своєї власної людности

міської, а ще більше — двомандатовою системою, спрепарованою в інтересах польських меншостей східної Галичини. Сі „округи“ великості цілих провінцій, зовсім довільно викроєні і позшивані з судових повітів без огляду на місцеві відносини, по вказівкам виборчої геометрії польських статистиків, як тепер показуєть ся ясно, до абсурду зводять саму ідею народньої репрезентації, бо відбирають майже всяку змогу порозуміння, майже всяку ініціативу величезнім масам виборців, довільно звязаним в таке монструальне виборче тіло, а кандидатам всяку можливість безпосереднього опановання свого виборчого округу. Система двомандатового представництва, сотворена ніби то в інтересах національних меншостей, в своїй галицько-польській едиції звела до абсурду сей сам по собі здоровий і симпатичний принцип і задала йому тяжку кривду, скарикатуровавши так мерзенно, а на практиці не тільки не ослабила національної боротьби забезпеченнем другого мандату представникови меншости, а ще загострила і розятрила сю боротьбу, відкривши ріжні способи до здобування обох мандатів для більшости всякими виборчими штучкамм і несподіванками. Ріжні мало раціональні з становища ідеї парламентаризму — або не продумані добре, або власне може — нашкоду йому придумані формальности, в роді постанов що до виборчих реєстрів (ліст), вибору комісії, офіціальних виборчих карток і т. д., дали адміністрації богату змогу всяких впливів і ріжnorodних надужить при виборах, від грубих виборчих розбоїв до дуже тонких і вирафінованих підступних, а відливих штучок, котрими кандидат більшости перепущений через три голосовання, несподівано для себе, може опинити ся зовсім за стартом, а кандидат меншости вийти кандидатом більшости, і т. д., і т. д.

Парляментаризмови задано дуже сильний удар з зрадливої ніби то приятельської руки, в формі найвищого його постуляту — загального голосування. Удар болючий і небезпечний власне тим, що під формою ніби то здійснення вимог правдивого парляментаризму, котрого добивався нарід, введено такі погубельні для парляментарної техніки комбінації, такі трійливі субстанції. Галицькі керманічі можуть глузувати з дурного демосу, що домагався гарантій демократичного ладу, дістав такі „гарантії“, що готов буде знеохотитися до цілого парляментаризму.

Чи не виглядає се на іронію цілої реформи, коли на місце старих станових привілецій виборчою геометрією сотворені привілежовані округи міські, де тисяча або дві міських виборців відразу при першій голосованню вибирають собі посла, тим часом як в сільських округах тридцять — сорок тисяч виборців мусять тягати ся за кілька миль по три рази, майже без виїнтоків, щоб зреалізувати своє виборче право? Чи не ясна річ, що на те, аби сі величезні і недорічні сільські округи могли справді вибрати собі послів, вони повинні б потворити у себе спеціальні політичні організації, досить складні і тяжкі, які б звязали в одну цілість сі механічно повязані повіти, — організувати певні представительства в мініятурі, місцеві партийні заряди, і т. д., бо без того послі будуть не вибирати ся, а іменувати ся — чи краєвим правительством, чи краєвими партийними організаціями, зовсім незалежно від замірів і плянів місцевої людности, котрій в своїм розбитю і неможливості координування зістанеть ся тільки пасивно приймати такого з гори визначеного кандидата. Розуміть ся, на те щоб дійсно хто небудь зайняв ся серіозно творенням таких окружних організацій за для самого вибирання послів, раз на кілька років, нема великих виглядів; центральним

партиїним зарядам, так само як і правительству їх зовсім непотрібно, бо далеко наручнійше мати діло з відокремленими і через те малосилими повітовими „організаціями“. Тож воно й заносить ся на те, що вибори з сільських округів при нинішній виборчій системі сходитимуть на чисту формальність — на формальне голосованне на іменованих кандидатів; буде, значить, боротьба ріжних впливів на місцеву людність, а не самоозначенне самої людности. Утримати при тім широки маси в такій пасивній енергії, аби вона з усею силою ставила ся до голосовань на кандидатів, визначених центральними партиїними зарядами, дуже не легко в наших обставинах. Грозить виборча апатія, абсентеїзм, зневіра взагалі в партиїну політику, в парламентаризм, а з тим — тріумф тих, що держать в своїх руках пружини, якими звичайно „робить ся“ політика незалежно від змагань і жадань мас, то значить — адміністрації. Люде, що кермують нашою парламентарною політикою, не повинні настроювати себе оптимітично з приводу значної активности мас при нинішних виборах: упадок загальної активности „руського“ елемента взагалі, і українського спеціально, все таки слідний значно в порівнанню з попередніми виборами і повинен служити дуже зловіщою осторогою на будуще.

Нинішня виборча система мусить бути зломана в інтересах парламентаризму. В нинішнім парламентарнім періоді повинна бути на те звернена енергія і увага, котрої, на жаль, не виявлено в попереднім. Тепер знаємо, що і супроти попередніх виборів були відомі і могли бути доказані факти грубих надужить; одначе вони не були використані і винесені перед парламент для дискредитовання нинішньої системи і виборення кращої виборчої ординації. Будемо сподівати ся, що нинішні послі, навчені досвідом останніх виборів,

виявлять більше зрозуміння сеї справи, і діло не скінчить ся на формально поставлених внесеннях на зміну нинішної виборчої ординації.

Але на тім ще не кінець.

*

Головні українські партії не потерпіли при останніх виборах. До певної міри вони навіть скріпили своє становище, здобувши в сумі 1—2 мандати більше, і добивши ся того, що суспільність прийняла en bloc дотеперішню парламентарну репрезентацію і майже без виїмків провела її на парламентарну арену. Се робить вражінне сталости, сильного довіря суспільного, похвалювання нею прийнятого політичного курсу, дуже цінне для нього особливо супроти сильних змін, які потерпіли иньші партії, не кажучи про повний погром декотрих, як антисемітів, вшехполяків або сіоністів. Тому в партийних органах головних українських партий брали перевагу і досить сильно звучали ноти вдоволення — бодай про око!

Меньше вдоволення лишаєть ся, коли пригадати собі, що результати попередніх виборів вважали ся тільки задатком будучих здобутків, а не границею бажань; коли завважити, що ще сильнійше скріпили своє становище владущі польські партії і малий приріст українських партий не відповідає значним утратам иньших партий антипольських, та що в остаточнім підрахунку голосів український білянс таки показує страти супроти польського. А мабуть ніякого вдоволення не лишить ся, коли зміркувати, якою ціною здобуте се скріпленне, чи затриманне *in statu quo* партийних здобутків двох головних українських партий.

На кілька місяців галицьке громадянство було вибите з усіх доріг свого нормального життя, відірване від звичайних своїх справ, від інтересів культурних, економічних і навіть політичних —

коли вони не стояли в безпосереднім звязку з вислідом виборів. Справи, які в иньшій часі порушували нашу суспільність з гори до низу, притягали до себе її увагу, енергію, були справжніми гаслами для неї, зійшли з овиду і призабули ся, як дрібнички. Пригадати хоч би таку голосну свого часу жулинську справу — чи звернув хто увагу на її епільог, що відограв ся саме підчас виборчої горячки? Так само справа університетська, процес студентський...

„Мандат“ заповнив усе, і перед рахунками виборчих шансів, перед обставинами, що так чи инакше могли вплинути на долю виборів, страшило все иньше вагу — всякі міркування, обраховані на дальші мети, ніж „стислійший вибір“, всякі огляди на справи, безпосередно не звязані з партійним вислідом виборів, з рахунком посольських мандатів. Преса заповнила ся на цілі місяці виборчими реляціями, препарованими „з погляду моменту“, і партійною полемікою з специфічною „виборчою“ закраскою. Академічна молодіж мусіла взяти ся за роботу партійних агітаторів. Люде давно вилучені з суспільности і поставлені за скобками всяких громадських відносин, виступили в ролі „помічників“ ріжних кандидатів і почали їм здобувати „довіре“ виборців. *A la guerre comme à la guerre.* Всякі звичайні вимоги справедливости, об'єктивности, гуманности, суспільної етики мусять відступити перед вимогами рішучої битви з ворогами; роблять ся союзи, комбінації, заяви неможливі в иньших обставинах, і всякі огляди на наслідки відкладають ся „до иньшого часу“, до „після виборів“.

Такий воєнний час мусіла пережити наша суспільність для здобути тої парламентарної позиції, котри в попереднім періоді так часто самими її представниками признавала ся за *quantité negligible*, за величину, яка не грала ролі в політич-

них рахунках. І насуваєть ся само собою питанне, чи не за дорого коштує нашому громадянству такий парламентаризм, і чи суспільність не повинна роздумати ся про инакшу тактику політичну, коли б далі мали панувати нинішні форми політичної боротьби?

Чи може хто думає, що „хвилевим“ напруженнем кінчить ся справа, і такий „воєнний“ час, пережитий нашим громадянством, безслідно минає в його житю, повертаючи потім усе до нормального стану, так як би не переживало ся тих „виборчих місяців“? Трудно бути таким оптимістом — і не вільно ним бути. Звички, погляди, способи думання, прищеплені в атмосфері виборчої боротьби, не уступають так легко. Психологія партійної боротьби, як психологія війни взагалі, не обмежаєть ся границями воєнного часу чи партійної арени. Люде виховують ся в ній і переносять її звички, її психіку, її етику в иньші сфери своєї діяльності — сі принципи виключення своїх чинностей з рїгору звичайної етики, ся звичка рахувати ся тільки з інтересами боротьби і безоглядно жертвувати їй все иньше, вважати все дозволеним для осягнення партійної чи якоїсь иньшої мети.

Хто слїдив уважно за галицьким житєм протягом останніх десяти-пятнадцяти літ, той не міг не помітити на нїм виразного — і дуже сумного впливу тяжкої, завзятої політичної боротьби, котру галицьке громадянство вело з польським панованнем і галицьким ренегатством. Його уваги не могло уйти очевидне огрубінне способів і методів боротьби, неперебірчивість в засобах, легковаженне всякої „ідеології“, яка лежить поза сферою „реальних користей“; щира погорда до всякої „принципiальности“, цинїчне оправдуванне всяких способів потребою моменту, чи потребою ціли,

що починає останніми часами давати себе в знаки зовсім виразно. В пресі, в товариській життю, у всім починає ширити ся повна безоглядність в трактуванні всього з становища партійного чи кружкового інтересу. Все, всяка рекляма, всяке бламаненне добре в інтересах своїх, брехня, інсинуація, донос — для поборення всього того що заваджає, чуже чи своє, яке б цінне і шановне не було само по собі. Затрачуєть ся всяка здібність, всяка охота глянути на справу з дальших перспектив — з становища інтересів національних, розвою суспільних народніх сил; все розбиваєть ся на безконечну групу атомів, удержуваних в звязку тільки гуртківством, і в останнім висліді — власною користю.

Се, розумієть ся, плило і пливе на наше громадянство з чужих кругів. Неперебірчива, насильницька боротьба Поляків за охорону свого панування над Україною, яка вважає все гідним, все дозволеним в інтересах володіння, і також самі розпучливі зусилля галицьких ренегатів підірвати або принаймні ослабити зріст українського життя — дають приклади такого морального нігілізму в поборюванню противника, в обороні власної позиції. Українська суспільність мала те нещастє, що доля не наділила її ані мудрими панамі ані гідними противниками; вона мала перед собою ворога нечесного, підступного, лукавого і — до його лукавих способів приміювала ся в боротьбі з ним. Але ці неперебірчиві способи трактування своїх противників, своїх завдань і своєї тактики непомітно переносять ся і у внутрішні відносини та нищать те, що служить підставою сили нашого руху — ідейність, характерність, вірність.

За моментальний політичний чи партійний ефектовний виступ люде готові пробачити всяку нехарактерність, всяку нечесть. Моментальною користю, реальною чи сподіваною, оправдуєть ся всяка непринципальність, всяке жертвоування шир-

шими національними чи політичними інтересами. Політика сходить на політиканство, яке властиво не знає ніяких дальших завдань і інтересів, крім інтересів свого гуртка чи своїх власних, інтересів нинішнього дня, нинішньої хвилі, і заступає демагогією політичне усвідомлення, реклямою — реальну працю.

Чи треба фактів і ілюстрацій? Я повторяю, що чоловік уважливий, придивляючись до життя Галичини за останні часи, починає стрічати їх занадто багато наоколо себе.

Оправдується все це примусовим положенням, потребою боротися з ворогом його ж власною зброєю. Се однак один з тих ходячих афоризмів, які дуже часто бувають несправедливі. Не кожда зброя добра для всякої руки, і краще бути побитим підлою зброєю противника, ніж його побити підлою зброєю. Спокуса йти слідами наших противників часто буває небезпечна для нас. Наші противники з московського боку грають на чужі гроші, не маючи нічого до страчення — наша суспільність має до страчення всю свою будучність. Наші вороги з польського боку — се колоністи, завойовники на чужій землі, котрою не журяться, бо мають свою в запасі. Що ми маємо в запасі?

За спиною галицьких москвофілів російська державність, великоруська культура, великоруські многомільіонові маси, котрим не пошкодять хоч би які рисковні експерименти галицьких „Росиян“.

За польськими політиками східної Галичини сильні історичні традиції, певний культурний доробок попередніх поколінь, реальна арифметична сила етнографічної Польщі, котра не пропаде від їх отчайдушної політики. Вони мають без сумніву більш до страчення ніж галицькі москвофіли, котрих ніхто серйозно не вважає представниками великоруського народу; нечесна насильницька

політика польська іде на рахунок цілого народу, дискредитує його домагання і змагання, — але не грозить його знищити вповні.

У нас — розсипана етнографічна маса, слабкі, майже призабуті історичні спомини, і тільки на західнім галицькім закрайчику — початки нового національного життя. В руках нашого покоління — національне відродження нашого народу, або — новий період національної деморалізації, зневіря і повної летаргії, з котрого нарід може й не прокинутися. На нашім поколінні обов'язок — передати будучим поколінням наші народні маси скріплені національно, виховані політично, а не дезорганізовані і деморалізовані.

А що сіє тактика наших ворогів, перейнята нашою „практичною політикою“ в боротьбі з ними, як не деморалізацію наших народніх мас, котрі отся „практична політика“, захоплюючи все сильніше, все ширше, грозить завести в отсю атмосферу демагогії, партійного політиканства, політичного махерства? Обосічний меч політичного лукавства і неперемінливості, котре беруть наші практичні політики від противників, обертається на нас самих; „хто воює мечем, гине від меча“.

*

Політична боротьба захоплює у нас все ширші круги, все більші маси, і му с и т ь з а х о п л ю в а т и, щоб вивести наш нарід з нинішнього поневолення. Але нехай буде вона чесна, принципіальна, характерна — нехай гартує і виховує політично. Тоді вона, хоч би не вінчала ся безпосередніми реальними користями, збільшає відповідну енергію народу, розвиває в нім сили духовні, культурні, організаційні, котрі забезпечать народови будучності навіть в найприкріших обставинах. Нарід вихований політично, у котрого принципіальність і солідність

увійде кров і кости, раніше чи пізніше дібеть ся свого! Але розполітикований, призвичасний рахувати тільки на безпосередній „реальні користі“, ліквідувати кожний голос „квітом на п'ятку“, в тій чи іншій формі — він, шукаючи всюди „реальних підпор“ — не зайде далеко. Партийна демагогія і реальна політика, в котрій починають виховувати ся наші народні маси останніми часами, здобування народньої душі грисом і навозом і тресовання її в інтересах „нашої партії“, а не добра народнього, добра покоління — не віщує добра.

„Гетьманчику, небоже, не туди на Запороже!“ Галичина, котру обставини, видвигнули на чільне місце національного українського життя і можуть довго ще удержати на становищі такої національної репрезентації, готова з своїм новішим курсом зробити кепську прислугу не тільки собі, а і всьому національному українському життю. Не тільки тому що надає йому фальшиві напрями, а й тому що грозить зробити йому досить непочесну репутацію.

Від суспільностей і націй, що доходять своїх людських прав і апелюють до почуття справедливости, до ідеальних струн інших націй, вимагаєть ся певний моральний героїзм, а в усякім разі — певний ідеалізм, принципіальність і характерність. Нація, котра не витримує сама самих вимог, осмішуєть ся, апелюючи до ідеалізму і принципіальности інших, і се дискредитує її змагання і домагання. Се відчувають напр. Поляки в Росії й Прусії і тому звертають ся до своїх галицьких свояків з прошеннями погамувати ся і не дискредитувати своїм насильницьким поступованнем, своїм політиканством і безхарактерністю національної політики Поляків, котрі в своїй боротьбі за рівноправність в інших краях мусять відкликувати ся до ідеальних струн в душі інших народностей.

Наша ж Галичина повинна служити для цілої

України її так би сказати — політичною рекомендацією, на котру б Українці могли покликати ся і сказати — от куди ми простуємо, от якими дорогами хочемо йти для сотворення свого національного житя. Але вона не дасть доброї рекомендації, коли далі піде стежками неперебірчивого політиканства, на котрі починає ступати. Коли її органи будуть резервуарами партійної гризні, неперебірчивої реклями і інсинуацій; коли її представники не будуть соромити ся накликувати власти на політично підозрених противників; коли вони раз вибігатимуть в рядах оборонців прав і домагань робочих мас, а другий раз гратимуть на аграрних струнах селянства против змагань пролетаріату міського; коли вони раз будуть записувати ся в поступовці і прихильники свободи думки, а під впливом першої ліпшої політичної конюнктури будуть апотеозувати своїх князів церкви і робити з них князів свого народу — се не буде доброю рекомендацією ані для них ані для української народности взагалі, на чолі котрої вони виступають.

Наша моральна сила виховала ся в твердій школі „моральних побід“ попередніх десятиліть. Уважаймо, щоб у легкодушній погоні за „реальними користями“ не згубити її безповоротно!

Треба се сказати собі в очі — поки час, поки не пізно, поки того не бризнуть нам наші вороги і просто посторонні свідки — та публіка, до почутя справедливости котрої апелюємо.

Призадумати ся над сим мусить наша суспільність, в інтересах своїх, в інтересах будучности свого народу.

1911, серпень.

Інші публіцистичні писання тогож автора,

на складі в книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.
(Ринок ч. 10) і Літературно-Наукового Вістника в Києві (В. Володимирська ч. 28):

З біжучої хвилі, статі на теми дня	ціна 50 коп.
Про українську мову і українську справу	„ 12 „
За український маслак (в справі Холмщини)	„ 8 „
Справа українських катедр і наші наукові потреби	„ 15 „
Справа українсько - руського університету у Львові	„ 40 сот.

Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ	„ 1 руб.
Украинство въ Россіи, его запросы и нужды	„ 25 коп.
Изъ польско-украинскихъ отношеній Галиціи, 2 вид.	„ 30 „
Украинскій вопросъ	„ 15 „
Единство или распаденіе Россіи?	„ 8 „
Автономія и національный вопросъ	„ 8 „
Движеніе политической и общественной украинской мысли въ Россіи	„ 8 „
Вопросъ объ украинскихъ каедряхъ и нужды украинской науки	„ 20 „

Михайло Грушевський

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ

Том I — до початків XI віку.

Том II — XI—XIII віки.

Том III — до р. 1340 (Галицько-волинська держава; політичний і суспільний устрій, побут і культура українських земель в XI—XIII вв.).

Том IV — політичне жите XIV—XVI вв.

Том V — суспільство і церков XIV—XVI вв.

Том VI — економічне, культурне і національне жите.

Том VII — козаччина до р. 1625.

Том VIII — козаччина до р. 1652 (друкується).

Продає на рати Книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Ринок ч. 10; ціна т. I 9 кор., т. II—VI 7 кор. 50 сот., т. VII 8 кор.

Також можна мати розкішні оправи в елегантнім півшкірку (Halbfrauz), з оригінальними витисками — гербами, орнаментами і написями, компонованими з українських рукописей XVII в. по рисункам арт. Ф. Красицького; ціна 14 кор. за оправний том.

Тогож автора:

- Про старі часи на Україні, популярна історія до наших часів, з ілюстраціями . . . ц. — К 60 с.
Хмельницький і Хмельниччина, 2 вид. . . " — " 20 "
Господарство польського магната на Задніпрю перед Хмельниччиною . . . " — " 70 "
Байда Вишневецький в поезії й історії . . . " — " 70 "
Про батька козацького Богдана Хмельницького (з малюнками) . . . " — " 70 "
Очерк історії українського народу, 3 вид. . . " 5 " 60 "

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

популярно написана, багато ілюстрована книжка: 550 сторін, 400 ілюстрацій: портретів, знімків, старинних малюнків, карт і плянів.

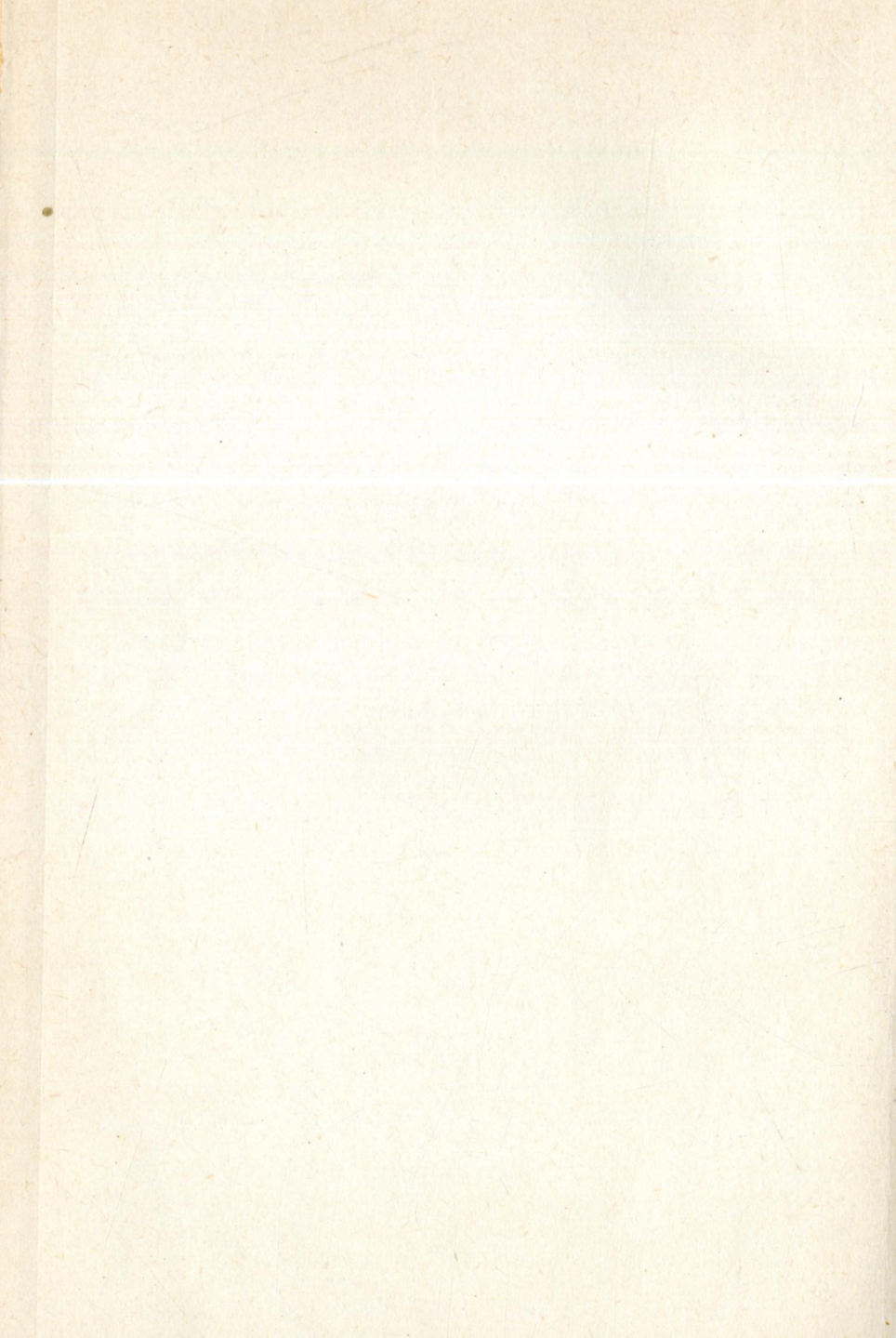
Продається в книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Ціна без оправи 5 кор. 20 сот., в оправі 7 кор. 20 сот. Хто замовляє три примірники нараз, не платить порта: хто виписує нараз 10 прим., одинадцятий дістає за дармо.

Ладять ся до друку:

Культурно-національний рух на Україні в XVI в. з багатьма ілюстраціями.

По світу, подорожні записки, з ілюстраціями арт. В. Кричевського.

2478

ПРОСЕРБИ
С/Ф. 1927

B.

И 48.615

